ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի պաշտոնաթերթ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1996 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ
1—15 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1995 Թ., № 15 (58)
ԳԻՆԸ՝ ■ ԴՐԱՄ

Աբայ Կունանբաև—150

Այս տարի տոնվում է ղազախ ժողովրդի մեծ զավակ, գրող և բանաստեղծ, մտածող և լուսավորիչ Աբայ Կունանբաևի 150 տարին։ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի որոշմամբ, 1995 թվականը հռչակվել է Աբայի տարի, և հոբելյանը նշվելու է միջազգային մակարդակով։

Հոբելյանական հանդիսությունների սկիզբը դրվեց Ալմա Աթայում, օգոստոսի 8-ին, երբ մեծ հանդիսավորությամբ ու շուքով տոնվեց Աբայի 150-ամյակը։ Հանդիսությունը, հիրավի, վերածվեց ժողովրդական տոնակատարության։ Այն նաև բարեկամության տոն էր, որովհետև ղազախ ժողովրդի մեծ զավակի հոբելյանական հանդիսություններին մասնակցելու էին եկել աշխարհի շատ երկրների ներկայացուցիչներ, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի տնօրեն Ֆրեդերիկ Մայորին, և ուրիշ շատ պատվավոր հյուրեր։

Պետք է հատկապես ընդգծել ԱՊՀ-ի երկրների պատվիրակությունների ներկայությունը, որոնք ոչ միայն մասնակցեցին տոնակատարությանը, այլև հանդիպումների ժամանակ նորից ու նորից կարևորեցին նախկին կապերի վերականգնման, մշակութային, գիտական և տնտեսական առնչությունների ու բազմակողմանի համագործակցության զարգացման անհրաժեշտությունը։

Աբայ Կունանբաևի հոբելյանական հանդիսություններին մասնակցում էր նաև Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակությունը՝ ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆադեյ Սարգսյանի գլխավորությամբ։

Այսօր մեր ընթերցողի ուշադրությանն ենք ներկայացնում Ֆադեյ Սարգսյանի ողջույնի խոսքը՝ ասված Աբայ Կունանբաևի ծննդյան 150-ամյակին նվիրված հանդիսավոր նիստում՝ Ալմա Աթայում, 1995 թվականի օգոստոսի 8-ին։

Ղազախստանի Հանրապետության մեծարգո պրեզիդենտ։
Մեծարգո տիկնայք և պարոնայք։

Թույլ տվեք Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի, հայ գիտական ու ստեղծագործական հասարակայնության և ողջ հայ ժողովրդի անունից շնորհավորել ձեզ, այս հրաշալի տոնի՝ ղազախ ժողովրդի մեծ զավակ Աբայ Կունանբաևի ծննդյան 150-ամյակի առթիվ։

Ղազախ և հայ ժողովուրդները վաղուց սերտորեն կապված են պատմական և մշակութային առնչություններով։ Տասնամյակների ընթացքում ապրելով և զարգանալով միասնական պետության շրջանակներում, նրանք հիրավի դարձել են եղբայր-ժողովուրդներ։ Անկախ պետությունների գոյացումը մեր երկու ժողովուրդների պատմականորեն ձևավորված բարեկամությանը հաղորդում է առանձնահատուկ արժեք, քանի որ այդ հիմքի վրա ձևավորվում են ավելի ընդգրկուն և փոխշահավետ տնտեսական ու քաղաքական առնչություններ, արդյունավետ համագործակցության հնարավորություններ՝ ինչպես երկկողմանի, այնպես էլ ԱՊՀ-ի և համաշխարհային համագործակցության շրջանակներում։ Անցման շրջանի դժվարությունները հաղթահարող մեր պետությունների նման համագործակցությունը, փոխըմբռնումն ու միմյանց աջակցելու պատրաստակամությունը այսօր անգնահատելի բարիքներ են, որոնք մենք պետք է պահպանենք ու բազմապատկենք։ Դրա հրաշալի օրինակը մեզ ցույց են տալիս մեր ժողովուրդների դեկավարները։

Այսօր մենք տոնում ենք Աբայ Կունանբաևի 150-ամյակը։ Իսկ մեծ գրողների հոբելյանները միշտ խորը հույզերի, համեմատությունների և խորհրդածությունների առիթ են տալիս։ Դրանք մեկ անգամ ևս վկայում են գեղարվեստական խոսքի հրաշագործ ազդեցության մասին, գի այն մերձեցնում է տարբեր լեզուներով խոսող, այլ հավատների պատկանող ժողովուրդների մարդկանց։

Շատ գրողներ են ընդունվում ու ճանաչվում իրենց ժողովուրդների կողմից, բայց եզակի անհատականությունների է պատմական առաքելություն վիճակվում դառնալ ազգային գրականության հիմնադիր և ուղենշել նրա հետագա զարգացումը։

Այդպիսի գրողներից մեկն է ղազախ ժողովրդի մեծ զավակ Աբայ Կունանբաևը։ Աբայի պատմական վաստակը հար և նման է այն դերին, որ ունեցավ նրա ավագ ժամանակակիցը՝ հայ մեծ գրող և լուսավորիչ Խաչատուր Աբովյանը։

Աբայ Կունանբաևը և Խաչատուր Աբովյանը պատկանում էին աշխարհի տարբեր տարածաշրջանների և կրոնների, երկու տարբեր ժողովուրդների, և ստեղծագործել են նրանք գրական տարբեր ժանրերում։ Սակայն երկուսի մոտ էլ գլխավորը սերն է իրենց ժողովրդի, իրենց հայրենիքի նկատմամբ։ Նրանց վիճակված չէր հանդիպել պատմության քառուղիներում, սակայն այս երկու գրողների դավանանքը՝ ժողովրդայնություն, հայրենասիրություն, մարդասիրություն, հավերժ հարազատ է դարձել նրանց, և ոչ միայն իրենց, այլ նաև մեր ժողովուրդներին։

Լուսավորիչների գործունեության ամենակարևոր կողմերից մեկը նախանձախնդիր հոգածությունն է իրենց ժողովրդի լեզվի նկատմամբ։ Գեղարվեստական գրականության և խոսակցական լեզվի մերձեցմամբ Աբայը նվաճեց ռեալիստական ճշմարիտ արվեստի բարձունքները։ Արաբական և պարսկական գրական ավանդների, ղազախ ժողովրդի բանահյուսության և ռուս գրականության քաջագիտակ Աբայ Կունանբաևը կարողացավ իր ժողովրդին հաղորդակից դարձնել համամարդկային արժեքներին, նրա թարգմանությունները այսօր էլ կատարելության և անզուգական վարպետության օրինակ են։

Աբայ Կունանբաևին են վերագրում հետևյալ միտքը. «Բախտավոր եմ, որ ես ոչ միայն ղազախ ժողովրդի որդին եմ, այլ նաև մարդկության զավակն եմ»։

Հայաստանում սիրում և գնահատում են Աբային։ Բազմիցս հայերեն են թարգմանվել նրա փաղաքշական լիրիկայի նմուշները, հուզախռով և դրամատիզմով լի բանաստեղծությունը սեփական ժողովրդի ճակատագրի մասին՝ «Ախ, իմ ղազախներ, իմ թշվառ ժողովուրդ» կամ անսահման լիրիզմով բաբախված՝ «Օ, իմ աչքի լույս», «Ժամանակից պակսում է ակնթարթը» և ուրիշ բանաստեղծություններ։ Նրա պոեզիան առլեցուն է ժողովրդական բառ ու բանով, ժողովրդական բանահյուսության մոտիվներով և կերպարներով։

Անվանի գրող Մուխթար Աուեզովի «Աբայ» վիպերգությունը 1952 թվականին թարգմանվել է հայերեն, ապա վերահրատարակվել։ Աբայի ոգեշունչ կերպար հարստացրեց հայ մշակույթի արժեքները։

Աբայի մարդասիրության և լուսավորչականության վեհ գաղափարները, նրա հոգևոր ամբողջ ժառանգությունն ունեն ազգային խորը արմատներ։ Եվ այն, որ մեծ մտածողի հոբելյանը լայնորեն նշվում է միջազգային հասարակայնության կողմից, ղազախ ժողովրդի ստեղծագործական նեկայական ներուժի վառ ապացույցն է։

Այսօր մեր աչքի առաջ ընթանում է այդ ներուժի անշեղ աճի ու զարգացման գործընթացը։ Ղազախստանը գնալով ավելի ու ավելի մեծ միջազգային հեղինակություն ու ճանաչում է ստանում և վերածվում հզոր պետության։ Մենք նոր հաջողություններ ենք ցանկանում նրան այդ ճանապարհին։

Ղազախ ժողովրդին շնորհավորելով նրա մեծ զավակ Աբայ Կունանբաևի՝ գրողի, բանաստեղծի, մտածողի և լուսավորչի հրաշալի հոբելյանի առթիվ, մենք ակնկալում ենք նոր հաջողություններ նրա սերմանած և դարերին ավանդած մշակութային արժեքների ու գաղափարների զարգացման գործում։

Նախագահությունը քննարկեց

ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը օգոստոսի 16-ի նիստում քննարկեց ակադեմիական ինֆորմացիոն ցանցի ստեղծման աշխատանքների ընթացքը և հայկական գիտական կոմպյուտերային ցանցի հետ նրա կապի ապահովման հարցերը (զեկուցող՝ ՀՀ ԳԱԱ փոխպրեզիդենտի պաշտոնակատար, ակադեմիայի թղթակից-անդամ Յուրի Շուքուրյան)։

Վերջին մեկ տարվա ընթացքում ՀՀ ԳԱԱ ինֆորմատիկայի և ավտոմատացման ինստիտուտը Երևանի ֆիզիկայի ինստիտուտի հետ համատեղ իրականացրին հայկական գիտական կոմպյուտերային ցանցի ռադիոմոդեմային ֆրագմենտը, որը ունենալով արագագործ և հուսալի կապ Երևանի ֆիզիկայի ինստիտուտի արբանյակային հանգույցի հետ, հնարավորություն ընձեռեց կապվելու միջազգային ինտերնետ ցանցի հետ և օգտվել նրա լրիվ հնարավորություններից։

Այդ ցանցում ինտեգրվում են ակադեմիական ինֆորմացիոն ցանցի երեք կարևոր հանգույցները, որոնք տեղադրված են ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունում, ինֆորմատիկայի և ավտոմատացման պրոբլեմների ինստիտուտում և Բյուրականի աստղադիտարանում։ Ներկայիս առաջնային խնդիրն է՝ լոկալ հաշվողական ցանցերի օգնությամբ ապահովել այդ հանգույցների շրջակայքում տեղադրված ինստիտուտների միացումը և գիտական ցանցի օգնությամբ՝ ելքի ապահովումը դեպի ինտերնետ։ Բացի դրանից, ակադեմիական ցանցը իրարից բավականին հեռավորության վրա գործող ինստիտուտներին կտա տվյալների փոխանակման և հաշվողական ռեսուրսների օգտագործման հնարավորություն։

Նշվեց, որ չլուծված խնդիրների թվին են պատկանում ՀՀ ԳԱԱ կոմպյուտերային հրատարակչության իրականացումը, հիմնարար գրադարանի կոմպյուտերային սպասարկման ապահովումը։ Առանձնահատուկ ուշադրություն դարձվեց ակադեմիական ցանցի ստեղծման ֆինանսավորման աղբյուրների ձևավորմանը։

ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը հավանություն տվեց ակադեմիական ցանցի իրականացման աշխատանքներին և հայկական գիտական ցանցի ռադիոմոդեմային ֆրագմենտի ներդրմանը։ Ցանցի զարգացումը, անկասկած, կնպաստի գիտական հիմնարկներում նոր ինֆրակառուցվածքի ստեղծմանը, որը հիմնված կլինի ժամանակակից ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների վրա։

***

ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը իր օգոստոսի 29-ի նիստում քննարկեց հետևյալ հարցերը.

— Ակադեմիկոս Գ. Դավթյանի անվան հիդրոպոնիկայի պրոբլեմների ինստիտուտի 1991—1995 թթ. գիտական և գիտակազմակերպական գործունեության մասին։

«Նպատակը» իր հաջորդ համարում հանգամանորեն կանդրադառնա ինստիտուտի գործունեությանը և առաջիկա անելիքներին՝ նախագահության ընդունած որոշման տեսանկյունից։

— ՀՀ ԳԱԱ համակարգի գիտահետազոտական ինստիտուտների 1994 թվականի տնտեսական գործունեության արդյունքների մասին։

— ՀՀ ԳԱԱ համակարգի տնտեսական կազմակերպությունների 1994 թվականի ֆինանսական գործունեության արդյունքների մասին։

— ՀՀ ԳԱԱ կենդանաբանության ինստիտուտի կիրառական կենդանաբանական կենտրոնի վերակազմավորման և ՌԳԱ-ի մակաբուծության ինստիտուտի հետ համատեղ գիտափորձարարական կենտրոնի ստեղծման մասին։

— ՀՀ ԳԱԱ կոմպոզիցիոն նյութերի հատուկ կոնստրուկտորատեխնոլոգիական բյուրոյի կարգավիճակի մասին։

Նախագահությունը բավարար գնահատեց ՀՀ ԳԱԱ համակարգի գիտահետազոտական ինստիտուտների և տնտեսական կազմակերպությունների ֆինանսատնտեսական գործունեությունը և տվեց համապատասխան հանձնարարականներ։

Նախագահությունը քննարկված հարցերի մասին ընդունեց համապատասխան որոշումներ, որոնց մանրամասն կանդրադառնանք մեր առաջիկա համարում։

Աստեղային ուղի

Լրացավ ականավոր գիտնական, «ամենայն հայոց էլեկտրիկոս» (այդպես էին նրան կոչում), ակադեմիկոս Անդրանիկ Ղևոնդի Իոսիֆյանի ծննդյան 90 տարին։

Մեծանուն գիտնականի և հայի հոբելյանական հանդիսությունները անցկացնող կազմկոմիտեն, որը գլխավորում էր ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ Ֆադեյ Սարգսյանը, գումարեց ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի և պետական ճարտարագիտական համալսարանի միացյալ գիտաժողով, որը յուրովի դարձավ Անդրանիկ Իոսիֆյանի գիտական, ինժեներական, մանկավարժական, կազմակերպչական, հետազոտական և հայրենասիրական գործունեության, նրա ողջ կատարածի և շռայլ վաստակի անփոփումն ու գնահատությունը։

Այսօր ձեր ուշադրությանը ներկայացվող ԽՈՍՔԸ ակադեմիկոս Անդրանիկ Իոսիֆյանի մասին ստացվել է Մոսկվայից։ Էլեկտրամեխանիկայի համառուսաստանյան գիտահետազոտական ինստիտուտի և գործարանի (ԳԱԶ) տնօրինությունից։ Այն հիրավի մեկնաբանության կարիք չունի, և մենք այն հրապարակում ենք առանց փոփոխությունների և միջամտության։

1995 թ. հուլիսի 21-ին կյանքից հեռացավ ականավոր գիտնական, էլեկտրատեխնիկայի և էլեկտրամեխանիկայի բնագավառի խոշորագույն ինժեներ, էլեկտրատեխնիկական գիտության և արդյունաբերության կազմակերպիչ, Խորհրդային Միության հրթիռաշինության և տիեզերագնացության հիմնախնդիրների փառապանծ փաղանգի ներկայացուցիչ, համամիութենական էլեկտրատեխնիկական գիտահետազոտական ինստիտուտի ստեղծող և առաջին ղեկավար, Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի և Կ. Ցիոլկովսկու անվան տիեզերագնացության ակադեմիայի ակադեմիկոս, սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, լենինյան և պետական մրցանակների դափնեկիր, Հայաստանի և Ռուսաստանի գիտության ու տեխնիկայի վաստակավոր գործիչ, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Անդրանիկ Ղևոնդի Իոսիֆյանի ծննդյան 90 տարին։

Ա. Ղ. Իոսիֆյանի գիտական, ինժեներական և հասարակական բուռն գործունեությունը շարունակվեց ավելի քան 60 տարի, և նա հիրավի դարձավ 20-րդ դարի գիտատեխնիկական հեղափոխության առաջամարտիկներից մեկը։

Նա բազմակողմանիորեն զարգացած, անսահմանորեն օժտված, ստեղծագործող և արտասովոր տաղանդի տեր անձնավորություն էր։ Բնությունը նրան շռայլորեն օժտել էր մտավոր կարողություններով և դրանք իրականություն դարձնելու հզոր եռանդով։

Կանխատեսելու հարուստ ունակությունը, պրոբլեմների հիմնածալքերը թափանցելու նպատակասլացությունը, նոր, չուսումնասիրված ասպարեզները նետվելու նրա պատրաստակամությունը՝ շաղկապված արտասովոր աշխատասիրության հետ, պատասխանատվությունը, առաջնորդ-տրիբունի և կազմակերպչի ընդգծված շնորհը, հետազոտողի և հայտնագործողի տաղանդը նրան դարձրել էին ստեղծող և արարիչ, գիտության և տեխնիկայի իր նտրած բնագավառներում նոր ուղղությունների հիմնադիր։

Նա ստեղծել է համամիութենական էլեկտրատեխնիկայի գիտահետազոտական ինստիտուտի բազմաթիվ մասնաճյուղեր, որոնք հետագայում դարձան էլեկտրամեխանիկայի տարածաշրջանային կենտրոններ. դրանց հետ միասին նա հանդգնորեն մխրճվում էր նոր ու այժմեական բնագավառներ՝ ոգեշնչելով նրանց ոչ սովորական ու անսպասելի մոտեցումներով, նորարարական լուծումներով, գիտատեխնիկական նորագույն նվաճումներն ի մի բերող մշակումների համապարփակությամբ։

Լեգենդներն ու առասպելներն այդ արտասովոր մարդուն ուղեկցում էին կյանքի ողջ ընթացքում, և չլքեցին նրան անգամ մահից հետո։ Նա վախճանվեց 1993 թվականին, Տիեզերագնացության օրվա հաջորդ գիշերը։ Քառասուն օր անց, երբ ըստ քրիստոնեական դավանանքի, հոգին հեռանում է երկրից, լուսնի ստվերը ծածկեց այն ուղեծիրը, որտեղ այդ պահին, իր արևային մարտկոցով գտնվում էր Իոսիֆյանի ստեղծած օդերևութաբանական «Մետեոր» տիեզերական արբանյակը։ Ինչ-որ ժամանակով արբանյակի էլեկտրամատուցումն ընդհատվեց։ Եվ ակամա մի միտք առկայծեց. «...Նրա հոգին ձուլվեց երկնքի հետ»։ Եվ ավարտվեց մեր թանկագին ուսուցչապետի, հայ և ռուս ժողովուրդների փառապանծ զավակի աստեղային ուղին։

Ա. Ա. ՍՏՈՄԱ
Գլխավոր տնօրեն, էլեկտրատեխնիկական գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս, Գլխավոր կոնստրուկտոր

Յու. Վ. ՏՐԻՖՈՆՈՎ
Գլխավոր տնօրենի տեղակալ, էլեկտրատեխնիկական գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս, Գլխավոր կոնստրուկտոր

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ.

«ԷՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ 3-ՐԴ ՀԱԶԱՐԱՄՅԱԿՈՒՄ»

1996 թ. հունվարի 27-ից մինչև փետրվարի 1-ը Մոսկվայում տեղի է ունենալու «ԷՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ 3-ՐԴ ՀԱԶԱՐԱՄՅԱԿՈՒՄ» գիտաժողովը, որի հիմնական գիտական ուղղությունները քննարկվելու են մասնագիտական սիմպոզիումներում։ Յուրաքանչյուր սիմպոզիումն իր հերթին ներառելու է մի քանի թեմատիկ-սեկցիաներ։ Զեկուցումներով կարող են հանդես գալ ուսանողներ, ասպիրանտներ, երիտասարդ գիտնականներ։

Գիտաժողովի շրջանակներում անցկացվելու է նաև կրթարոշակների մրցանակաբաշխություն, որին կարող են մասնակցել այն ուսանողները և ասպիրանտները (մինչև 30 տարեկան), որոնց զեկուցումները մտնել են գիտաժողովի ծրագրի մեջ։

Գիտաժողովի աշխատանքներին մասնակցելու համար պետք է կազմկոմիտե ուղարկել հայտ (հատուկ ձև), զեկուցման տեքստ (3—8 մեքենագիր էջ) և գրանցման համար 30 դոլլար փոխանցել կազմկոմիտեի հաշվին։

ՀՀ ԳԱԱ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՊԵՐԻ ԲԱԺԻՆ

ԱԿՆԹԱՐԹ— 1929 թվական։ Հայաստանի պետական համալսարանի մանկավարժական ֆակուլտետի պատմագրական բաժնի շրջանավարտները պրոֆեսորադասախոսական կազմի հետ։
Երրորդ շարքում (ձախից աջ)՝ Աշխարհբեկ Քալանթար, Սիմեոն Հակոբյան, Գևորգ Ասատուր, Հակոբ Մանանդյան, Լեո (Առաքել Բաբախանյան), Մանուկ Աբեղյան, Գրիգոր Ղափանցյան, Ստեփան Լիսիցյան։
Չորրորդ շարքում, ձախից չորրորդը՝ Ստեփան Ներսիսյան, հինգերորդը՝ Արսեն Տերտերյան, ութերորդը՝ Սարգիս Մանուկյան, իններորդը՝ Հակոբ Զորյան, տասներորդը՝ Արշավիր Շավարշյան։

ՀՀ ԳԱԱ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵՎ ԱՆՕՐԳԱՆԱԿԱՆ ՔԻՄԻԱՅԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Վերափոխումների ճանապարհին

Երկու տարի հետո ՀՀ ԳԱԱ ընդհանուր և անօրգանական քիմիայի ինստիտուտը կնշի իր ինքնուրույն գոյության 40 տարին: Ինստիտուտի առաջին տնօրենը և նրա գիտական ղեկավարը եղել է ակադեմիկոս Մ. Գ. Մանվելյանը:

Ինստիտուտի ուսումնասիրությունների հիմնական ուղղությունը եղել է բնության մեջ մեծ տարածում ունեցող հիմնային ալյումոսիլիկատային հանքատեսակների կոմպլեքսային վերամշակումը:

Այս ուղղությամբ կատարված երկար տարիների աշխատանքի արգասիքը դարձավ այն, որ ստեղծվեց իր նմանատիպը չունեցող տեխնոլոգիա. այն թույլ էր տալիս հիմնային ալյումոսիլիկատային ապարների, օրինակ՝ նեֆելինային սիենիտների կոմպլեքսային վերամշակումից ստանալ ոչ միայն մետաղական ալյումինիում, որն ինքնին արդեն հսկայական հաջողություն է, այլև մի շարք հայտնի և նոր անօրգանական նյութեր, որոնց առկայությունը, բացի տնտեսության հարաճուն պահանջները բավարարելուց, հիմք են ստեղծում նոր գիտատար արտադրությունների զարգացմանը:

Հիմնային ալյումոսիլիկատների կոմպլեքսային վերամշակման ուղղությամբ տարված տեսական և կիրառական նշանակություն ունեցող աշխատանքներն ստացան համընդհանուր ճանաչում, դարձան դասական և մտան դասագրքերի մեջ: Եվ եթե այսօր Ռուսաստանի Դաշնությունը միակ, եզակի երկիրն է, որը մեծ քանակությամբ ամենաէժան ալյումինիումն ստանում է ոչ բոքսիդային հանքատեսակներից, այլ հիմնային ալյումոսիլիկատների կոմպլեքսային վերամշակումից, ապա այդ կարևորագույն գործում իր որոշակի լուման ունի նաև մեր ինստիտուտը:

Լուծելով ինստիտուտի առջև ծառացած խնդիրները, աստիճանաբար ձևավորվեցին ուսումնասիրությունների մի շարք հիմնարար ուղղություններ, որտեղից ստացված արդյունքների հիման վրա և շնորհիվ փորձնական գործարանի առկայության, ձևավորվում և մշակվում էին նոր տեխնոլոգիաներ, որոնցից շատերը ներդրվել են արտադրության մեջ՝ տալով տնտեսական զգալի օգուտներ:

Ստեղծվել էր մի կուռ համալիր՝ ինստիտուտ, նրա խնդիրներից բխող, սեփական դեմքով ու ինքնահաստատում գտած լաբորատորիաների ցանցով և հզոր փորձնական գործարանով, որտեղ գիտական աշխատողները լաբորատորիաներում ստացված տվյալների հիման վրա գործարանային պայմաններում հղկում և ձևավորում էին նոր, ավարտուն տեխնոլոգիաներ, որոնց մի մասը ներդրվում էր հենց փորձնական գործարանում՝ տալով ապրանքային արտադրանք:

Հիմա շատ են փոխվել ժամանակները. բացակայում է բազային ֆինանսավորումը, որին փոխարինել է թեմատիկը:

Թեմատիկ ֆինանսավորումը, ըստ էության, նորույթ չէ: Այդպես էր և նախկինում: Այն տարբերությամբ, սակայն, որ առաջներում գիտական աշխատանքների ուղղությունը և թեմաների ընտրությունը կատարվում էր ինստիտուտի գիտական խորհրդի նախաձեռնությամբ և հաստատվում էր ակադեմիայի համապատասխան բաժանմունքի ու նախագահության կողմից: Այստեղ հաշվի էր առնվում անհրաժեշտ սարքավորումների ու միջոցների ձեռքբերումը, որոնողական աշխատանքների իրականացումը, ինֆորմացիայի և գրականության ապահովումը, կարևորագույն արդյունքների ստացման դեպքում՝ միջոցների կենտրոնացումն աշխատանքը մինչև վերջ հասցնելու նպատակով և այլն:

Թեմատիկ ֆինանսավորումը փաստորեն դիմազրկել է ինստիտուտների գիտական խորհուրդները և ակադեմիան, դրանց փոխարինելու է եկել հանրապետական անկախ փորձաքննական հանձնաժողովը:

Ամենայն հարգանք տածելով փորձաքննական հանձնաժողովի նկատմամբ, այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ այն չի կարող փոխարինել մասնագիտացված գիտական խորհուրդներին և ինքնուրույն որոշել ինստիտուտների ուսումնասիրությունների հիմնական ուղղություններից բխող թեմաների ընտրությանը:

Թեմատիկ ֆինանսավորումն առանց բազայինի կորցնում է հավատը վաղվա օրվա նկատմամբ, և վերջին հաշվով հարցականի տակ է դրվում ինստիտուտների գոյությունն ընդհանրապես:

Արդարությունը պահանջում է ասել նաև, որ վերափոխությունը բարեփոխության իմաստով վաղուց էր թակում մեր դուռը: Տարիների ընթացքում կուտակվել էին մի շարք պրոբլեմներ, որոնց առկայությունն արգելակում էր հետագա զարգացումը: Այդ պրոբլեմները մեր ինստիտուտի օրինակով կարելի է բաժանել երեք գլխավոր խմբերի.

Առաջինը երիտասարդ կադրերով համալրումն է, որ վերջին տասնամյակում ընթացել է շատ վատ: Կային ժամանակներ, երբ ասպիրանտուրայի մեկ տեղի համար մեծ մրցույթ էր, իսկ վերջին տարիներին անգամ դիմումներ չեն ստացվում: Այս խիստ բացասական երևույթը ունի իր մեկնաբանությունը: Նախ, շնորհալի երիտասարդներին չի հրապուրում գիտական կոչումներ ունեցողների սոցիալական վիճակը, իսկ մյուս կողմից բուհ ավարտողների գիտելիքները շատ հեռու են ժամանակակից գիտությամբ զբաղվողներին ներկայացվող պահանջներից:

Երկրորդ խմբի մեջ մտնում են գիտական կապերի, գիտական ինֆորմացիայի, կապի միջոցների, գործուղումների, գիտական կենտրոններում աշխատանքների արդյունքների քննարկման և հրապարակման պրոբլեմները, որոնք տարեցտարի ավելի են խորանում:

Ֆինանսական միջոցների սղությունը բերել է նրան, որ համարյա ամբողջությամբ դադարեցվել են գործուղումները: Մենք մեկուսացվել ենք և հնարավորություն չունենք ստացված արդյունքները քննարկելու հանրապետությունից դուրս որևէ մասնագիտացված գիտական կենտրոնում, չենք լսում նաև այդ կենտրոնների գիտնականների զեկուցումները և անգամ միջոցները չեն բավարարում ձեռք բերելու անհրաժեշտ գիտական գրականություն: Նախկինում մենք մեր աշխա-

(Շարունակությունը՝ 4-րդ էջում)

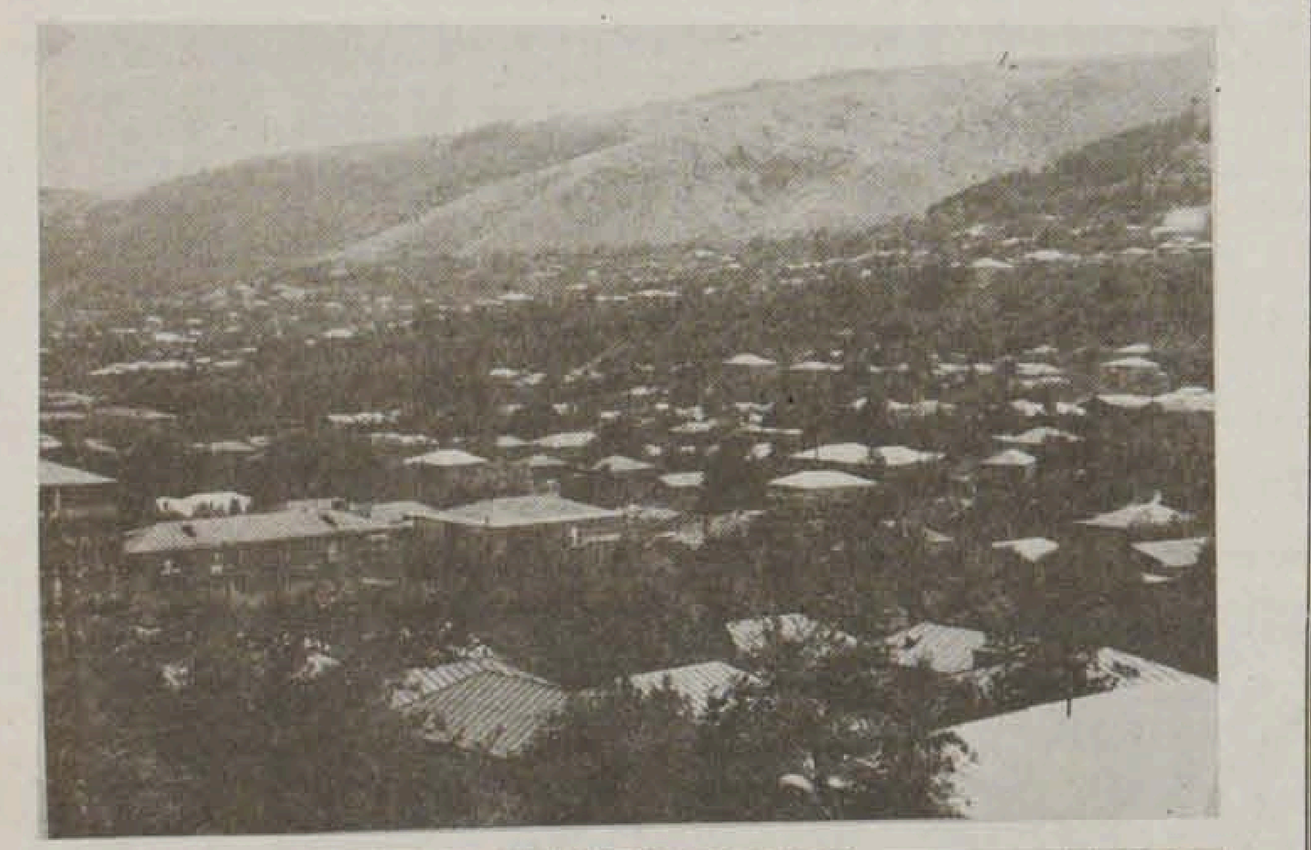

Լուսանկարներում.— Հայաստանի ինքնատիպ ու գեղեցիկ քաղաքներից մեկը՝ Գորիսը:

(Ներքևի նկարում) Գորիսի այս տանը 1918 թվականին ապրել է զորավար Անդրանիկը, երբ անգլիացիների հարկադրանքով ստիպված էր դադարեցնել կռիվը հայ ժողովրդի դարավոր ոսոխի հետ և իր բանակով Լեռնային Ղարաբաղից քաշվել Զանգեզուր:

Հայ ժողովրդի ռուսական կողմնորոշումը և մեր ժամանակը

1995 թ. փետրվարի 10-ին լրացավ Թուրքմենչայի պայմանագրի 167-րդ տարեդարձը: Այդ պայմանագրով ավարտվեց ռուս-պարսկական երկրորդ պատերազմը և Արևելյան Հայաստանը մտավ Ռուսաստանի կազմի մեջ: Ճիշտ է, 167-րդ տարեդարձը հոբելյանական չէ, սակայն դրան անդրադառնալը, մանավանդ մեր բարդ ու հակասական ժամանակներում, ունի կարևոր նշանակություն: Մենք նախ և առաջ նկատի ունենք, որ հայ-ռուսական հարաբերությունները ձեռք են բերում նոր բովանդակություն, նոր իմաստավորում:

Մինչև Թուրքմենչայի պայմանագրի մասին խոսելը, ըստ երևույթին, համառոտ պատմական էքսկուրսի անհրաժեշտություն կա: Նախ, ռուսական կողմնորոշման մասին: Ինչպիսի՞ն էր հայ ժողովրդի վիճակը պետականությունը կորցնելուց հետո, ընդհուպ մինչև 19-րդ դարի սկիզբը: Հայաստանը բաժանված էր շահական Պարսկաստանի և սուլթանական Թուրքիայի միջև: Փաստորեն գոյություն չուներ Հայաստանը, կար միայն հայ ժողովուրդը, որը դատապարտված էր կործանման: Համատարած խավարի պայմաններում հայ ազատագրական միտքը ելք էր որոնում: Ի վերջո, որոնումները տարան դեպի Եվրոպա: Բայց եվրոպական արքունիքների դռների բախումը արդյունք չտվեց: Մեր ազնիվ, բայց և միամիտ նախնիները այդպես էլ եվրոպական պետությունների ընդունարաններից այն կողմ անցնելու իրավունքը չստացան: Ապարդյուն անցան բոլոր ջանքերը: Նրանցից միայն Պֆալցի կյուրֆյուստը խոստացավ օգնել հայերին ազատագրվելու բռնակալի լծից, այն էլ այն պայմանով, եթե հայերը ընդունեին կաթոլիկություն և Պֆալցի իշխանին հռչակեին հայոց թագավոր:

Կաթոլիկության ընդունման պահանջը պարտադիր պայման էր դարձել: Հռոմի եկեղեցին հետապնդում էր հայոց եկեղեցու հարստությանը տեր դառնալը, ի դեմս հայերի, իր հարկատուների թվի ավելացնելը:

Իմիջիայլոց, Հայաստանում առաջին կաթոլիկ քարոզիչները երևացել են դեռևս 15—16-րդ դարերում: Հիշենք դրանցից առավել ճարպիկներին՝ Պիրոմալիին և Գալանոսին: Նրանք հայերին համոզում էին, թե իրենց դժբախտության պատճառը Հռոմի եկեղեցուց հեռանալն է: Միացեք Հռոմին, ասում էին նրանք, ընդունեք կաթոլիկ կրոնը, և դուք կփրկվեք մահմեդականների բռնություններից:

Որքա՞ն հայեր խաբվեցին այս կեղծավոր խոսքերին: Եվ կարծեք թե ճակատագրի չար խաղ էր, որ օտար բռնակալների լծից ազատագրվելու համար հայերը դիմում էին Հռոմի եկեղեցուն, որն ուժեղացնելով իր իշխանությունը եվրոպական երկրներում, հաստատել էր դաժան ինկվիզիցիա: Ստեղծվել էր մի զարմանալի պարադոքս: Եվրոպայի ազատամիտ գործիչները աշխատում էին Հռոմի եկեղեցու գերությունից ազատել ժողովուրդներին, այն դիտելով որպես առաջադիմության անհրաժեշտ պայման, իսկ մեր նախնիները քաղաքական դժբախտ հանգամանքների թելադրանքով փրկություն էին որոնում Հռոմի պապի մոտ, որն ամեն մի ազատության, քաղաքական թե կրոնական, թշնամին էր: Շատ փաստերից հիշենք միայն 1572 թ. Բարդուղիմեոսյան գիշերը, երբ Հռոմի պապի թելադրանքով Ֆրանսիայում կոտորվեցին 70 հազար հուգենոտներ: Այսպես անողորմ ու անզիջում էր Հռոմը բոլորի նկատմամբ, որոնք չէին ընդունում նրա գերիշխանությունը: Եվ, բնականաբար, անհաջողությամբ պիտի ավարտվեին մեր նախնիների առաջին փորձերը Եվրոպայի օգնությամբ ազատագրվելու համար:

Եվ այս տեսանկյունից անչափ դառն եղավ Հակոբ Ջուղայեցի կաթողիկոսի ճակատագիրը:

80-ամյա կաթողիկոսը 1676 թվականի ապրիլի 2-ին կաթոլիկ քարոզիչ Փիկոսփոյի առաջ ծնկի եկավ և բազմության ներկայությամբ ընդունեց կաթոլիկություն, խոստանալով «ապագային մեջ խոնարհ և հաստատուն հնազանդություն հռոմեական ծայրագույն քահանայապետին», միայն թե հայ ժողովուրդը փրկվեր պարսկա-թուրքական բռնակալական լծից: Բայց ծերունազարդ կաթողիկոսի այս քայլն էլ չգնահատվեց: Չխորանալով մանրամասների մեջ, ասենք, որ մեր նախնիների բոլոր աղերսանքներն առ Եվրոպա ապարդյուն անցան: Ահա դրանից հետո էր, որ հայերն իրենց հայացքներն ուղղեցին դեպի Ռուսաստան, որը Պետրոս Մեծի ժամանակ էլ սկսել էր իր հաստատուն տեղը գրավել եվրոպական գործերում: Առաջին քայլը կատարեց Իսրայել Օրին: Հետո եկան նրա գործի շարունակողները: Եվ նրանք, այդ առաջին գործիչները դրեցին հայ ժողովրդի ռուսական կողմնորոշման հիմքերը, լավ գիտակցելով հայ ժողովրդի ազգային շահերը: Նրանք, այդ գործիչները առաջինը իրենց վրա կրեցին հակասական տրամադրությունների հարվածները:

Որքան են անվանարկել ու ծաղրել Օրուն: Դժբախտաբար, մեր օրերում էլ գտնվեցին մարդիկ, որոնք փորձեցին ստվեր նետել Օրիի գործի վրա: Օրիի մեծությունը միայն նրանում չէր, որ հասկացավ Ռուսաստանի դերը հայերի փրկության գործում: Օրին մեր իրականության մեջ առաջին գործիչն էր, որ հասկացավ, թե Արևելքում ինչպիսի անսկզբունք ու խորամանկ քաղաքականություն էր վարում Եվրոպան: Օրին այն առաջին իրատես գործիչն էր, որ համոզվեց, թե երբ մի ազգի ճակատագիրը դառնում է միջազգային քաղաքական ուժերի հոգածության առարկա, այդտեղ գերակայող են դառնում այդ ուժերի փոխհարաբերությունները, որոնք հաշվի չեն առնում խնամակալության ենթակա ազգի զգացմունքները, մարդկային զգացմունքները, անգամ ֆիզիկական գոյությունը պահպանելու բնազդը: Եվ Օրին եղավ այն առաջին գործիչը, որը դառնությամբ ընկալեց եվրոպական պետությունների խարդախ վերաբերմունքը, նրանց հակամարտությունների մեջ հայոց հարցի անհեշմարելիությունը: Ուշադիր նայենք, ինչ է այսօր կատարվում Հայաստանի ու Ղարաբաղի շուրջ: Մի՞թե Օրին ճիշտ չէր, մի՞թե ղարաբաղյան պրոբլեմը միջազգայնացնելու փորձերը մեզ զգոնության չեն կոչում:

Օրիի ձեռնարկած գործը պատմական բախտորոշ գործընթացների վերածվեց Պետրոս Մեծի կասպյան արշավանքի ժամանակներից: Ահա այդ ժամանակից էլ դեպի Ռուսաստան կողմնորոշվող հայ ազատագրական շարժումը զինված պայքարի բնույթ ստացավ, իր մեջ ընդգրկելով հայ ժողովրդի լայն զանգվածներին: Հայ ազատագրական շարժման ռուսական կողմնորոշումը դարձավ հայ ժողովրդի ազգային սեփականությունը: Ռուսական կողմնորոշումը այլևս առանձին գործիչների միտքը չէր, որոնք գաղափարական խմորումների շրջանում գաղտնի էին պահում: Ռուսական կողմնորոշումը համակել էր ամբողջ հայ ժողովրդին, ինչի մասին հատուկ խոսել են անգլիացի ճանապարհորդները:

Այժմ այն մասին, թե ինչու հատկապես ռուսական կողմնորոշումը այդպիսի արմատներ գցեց մեր ժողովրդի կյանքում:

Նախ, այստեղ կարևոր դեր են խաղացել ռուս-թուրքական հարաբերությունները, որը, իհարկե, անչափ ծավալուն նյութ է: Միայն կարող ենք համառոտ նշել հետևյալը: 17-րդ դարի վերջին եվրոպական պետությունները Թուրքիայից ստացան այն ամենը, ինչ կամենում էին: Եվրոպական երկրներն այդ ժամանակից փոխեցին իրենց վերաբերմունքը «անբուժելի հիվանդի» նկատմամբ: Պարզ էր դառնում, որ եվրոպական երկրները երբեք հայերի ազատագրության համար չեն պատերազմի ո՛չ Թուրքիայի և ո՛չ էլ Պարսկաստանի դեմ: 18-րդ դարի սկզբից էլ Եվրոպան փակեց իր հետ կապված հայերի հույսերի դուռը: Առաջին պլանի վրա էր մղվում Ռուսաստանը, որի նվաճողական քաղաքականությունը շոշափում էր բոլոր այն ժողովուրդների շահերը, որոնք գտնվում էին պարսկա-թուրքական տիրապետության տակ: Թուրքական լծի տակ հեծող քրիստոնյա ժողովուրդների մոտ Ռուսաստանի ռազմական հաջողությունները մեծ ոգևորություն էին առաջացնում: Ահա այսպիսի պայմաններում, հայ առաջավոր միտքը, նրա ազատագրության նվիրյալները չէին կարող չհետևել նոր Ռուսաստանին: Իսկ դա տանում էր ռուսական կողմնորոշման արմատավորմանը:

Եվ պատահական չէր, որ ռուս-թուրքական բոլոր պատերազմների ժամանակ հայ ժողովուրդն ամբողջ եռանդով աջակցում էր ռուսական բանակին, նրան ընդունելով որպես իր ազատարարների: Ռուսաստանը Թուրքիայի հետ դիվանագիտական հարաբերություններ է հաստատել 1499 թվականին: Այդ ժամանակից սկսած Ռուսաստանի ու Թուրքիայի միջև տեղի է ունեցել 9 պատերազմ՝ 50 տարվա տևողությամբ: Այդ բոլոր պատերազմների ժամանակ Ռուսաստանին ամեն գնով օգնել են հայերը, փայփայելով իրենց ազատագրության հույսը: Տեղին ենք համարում հիշել «Հյուսիսափայլի» խմբագիր Ստեփանոս Նազարյանցի հետևյալ խոսքերը. «Հայերը ճշմարտապես և իրավացի շնորհակալ են Ռուսաստանին, որ ազատել է նորանց մի անտանելի, անարգական ստրկությունից և բացել նոցա առաջ մի նոր քաղաքական կյանքի ասպարեզ»:

Վերջապես մենք կամենում ենք ընդգծել, որ հայության ռուսական կողմնորոշումը պատմականորեն արդարացված անհրաժեշտություն էր, այն բխում էր հայ ժողովրդի կենսական շահերից, անկախ ցարական Ռուսաստանի վարած քաղաքականությունից:

Բայց միաժամանակ չպետք է մոռանանք, որ ռուսական կողմնորոշումը հայ իրականության մեջ ունեցել է նաև հակառակորդներ:

Այն էլ շատ զորավոր: Օրինակ, Եղիշե քահանա Գեղամյանցը, որը թունոտ ռուսատյաց էր, ապերախտություն էր համարում հայերի ըմբոստացումը օսմանյան «օրինական» պետության դեմ: Այդ քահանան նույնիսկ 1862 թ. Զեյթունի ապստամբությունն էր համարում «ապերախտություն»: Կամ հիշենք ոչ անհայտ Ռուբեն Դարբինյանին, որը 1920 թվականին հրատարակած «Ռուսական վտանգը» գրքում գրել է. «Կարելի է առանց չափազանցության ասել, թե ռուսական հախուռն այս օրիենտացիան, որը մենք ընդունել ենք ազգովին, ոչ թե արդյունք էր ռեալ քաղաքական մտածողության կամ հաշիվների, այլ մի անհաղթահարելի հասարակական պսիխոզ էր, մասսայական խենթություն»:

Հակառուսական հայացքների այս ջատագովները, որոնց հետնորդները դեռ այսօր էլ շարունակում են կրկնել նրանց, մոռանում են մի հանրահայտ ճշմարտություն: Նրանք մոռանում են, որ ռուսական կողմնորոշումը փրկեց արևելահայությանը: Հարկ չկա այս հարցի շուրջ ծավալվել, միայն ասենք հետևյալը. ռուսական կողմնորոշման դիրքերում կանգնածները երբեք իրենց հայացքները չեն թաքցրել: Նրանք այդ մասին խոսել ու խոսում են բացահայտորեն, անկախ ժամանակի քաղաքական քամիներից: Բայց դրա փոխարեն արևմտյան, այսօր արդեն ամերիկյան կողմնորոշում ունեցողներն իրենց իրական հայացքները կոծկում են «դեմոկրատիայի» շղարշով, երկիրը ենթարկում ամերիկյան ապրելակերպի բիրտ ու անմարդկային օրենքներին և ռուսական կողմնորոշման դիրքերում կանգնածներին մեղադրում ազգային շահերի դավաճանության մեջ:

Հայ ժողովրդի ռուսական կողմնորոշման հակառակորդները երկու դեմք ունեն: Մեկն այն է, որ անծանոթ լինելով պատմությանը, պրոբլեմին վերաբերվում է պատմական իրողության քմահաճ մեկնաբանությունների կրկնությամբ: Մյուսը գիտակցաբար խեղաթյուրելով հիմնախնդիրը՝ ժխտում է Ռուսաստանի դերը հայոց ճակատագրում:

Ռուսական կողմնորոշումը սերտորեն առնչվում է նաև հետևյալ հարցին: Հայաստանն արդյո՞ք նվաճվել է Ռուսաստանի կողմից, թե՞ այն միացվել է Ռուսաստանին: Այս պրոբլեմը շարունակաբար մնում է վեճի առարկա:

Թուրքմենչայի պայմանագրում, որն ի դեպ այն եզակի քաղաքական փաստաթղթերից է, որը երբեք չի խախտվել, ասվում է հետևյալը. «Հոդ. 3. Նորին Մեծության Պարսկական Շահն իր անունից և իր թագաժառանգների և ժառանգորդների անունից Ռուսական Կայսրությանն է զիջում որպես նրա կատարյալ սեփականությունը Երևանի խանությունը՝ Արաքսի այս և այն կողմերում և Նախիջևանի խանությունը...»: Իսկ 5-րդ հոդվածով Շահը որպես ապացույց Ռուսաց կայսրի նկատմամբ ունեցած բարեկամության, իր և իր ժառանգների անունից հանդիսավոր կերպով ընդունում է, որ Ռուսաստանին անցած տարածքներն ու այնտեղ ապրող բոլոր քոչվոր և մյուս ժողովուրդներն առհավետ պատկանում են Ռուսական Կայսրությանը:

Եթե խնդրին մոտենում ենք Պարսկաստանի դիրքերից, ապա, իհարկե, Ռուսաստանը նվաճեց Հայաստանը: Բայց մենք պարտավոր ենք պրոբլեմին մոտենալ հայ ժողովրդի դիրքերից: Այս դեպքում, իհարկե, Հայաստանը միացավ Ռուսաստանին: Այո՛, միացավ, որովհետև դրանում շահագրգռված էր ամբողջ հայ ժողովուրդը: Հայ ժողովրդի հազարավոր զավակներ մտան ռուսական բանակ և ռուս զինվորի հետ կողք-կողքի կռվում էին իրենց հայրենիքի ազատության համար: Սա է իրողությունը:

Իսկ այն ժխտողները, ինչպես անցյալում, այնպես էլ այժմ, պնդում են, թե Ռուսաստանը նվաճել է Հայաստանը, դարձրել այն իր գաղութը, այստեղից բխող բոլոր հետևանքներով: Նրանք «մոռանում են», որ այդ ժամանակ Հայաստանը գոյություն չուներ: Կար միայն հայ ժողովուրդը, բաժանված ու բզկտված երկու գիշատիչ պետությունների միջև իր անհայտ ապագայով: Եվ Ռուսաստանի հետ միավորվելով՝ նորից կենդանացավ Հայաստանը: Եվ վերջին հաշվով Ռուսաստանի շնորհիվ էր, որ առաջ եկավ Հայկական հարցը...

Միաժամանակ հարկ է նշել, որ հակառակ տեսակետն արտահայտողները խնդրին մոտենում են «օբյեկտիվիստական» դիրքերից: Բայց նրանք պարտավոր են հաշվի առնել նախ հայության այն սերունդների տրամադրությունը, որոնք ռուսների հետ կողք-կողքի կռվում էին իրենց հայրենիքի, ընտանիքների փրկության համար: Երկրորդ, նրանք պարտավոր են պատասխանատվությամբ վերաբերվել պատմական իրողությունների ճշմարիտ գնահատմանը: Վերևում մենք հիշատակեցինք Դարբինյանին: Նրա հետնորդները նույնպես պնդում են, թե ռուսական կողմնորոշումը «հասարակական պսիխոզ» էր: Այս տեսակետի կողմնակիցները մեր օրերում «մոռանում են», որ շահական Պարսկաստանի ու սուլթանական Թուրքիայի լծի տակ ընկած հայ ժողովուրդը ենթարկվում էր կրոնական, տնտեսական, սոցիալական ու ազգային ամենաբիրտ հալածանքի: Շատ փաստերից կարելի է այստեղ հիշատակել հաճախակի կազմակերպվող աղջիկների բնահավաքները, որոնք իսկական պատուհաս էին հայ ընտանիքների համար: Եվ որպեսզի հայ երեխաները փրկվեին հարեմ քշվելու վտանգից, 18-րդ դարի վերջին Ղուկաս կաթողիկոսը ստիպված էր հատուկ կոնդակով թույլ տալ, որ աղջիկներին ամուսնացնեն 8 տարեկանից:

Եվ մի՞թե սրբապղծություն չէ, երբ այսպիսի անտանելի վիճակից ելք որոնող ժողովրդի ռուսական կողմնորոշումը զանգվածային խենթություն է համարվում: Ավելորդ չեմ համարում հիշել ոմն Ստարովոյտովայի, որը 1989 թ. Հայաստանի մայրաքաղաք Երևանում, Մատենադարանի մոտ հանրահավաքի բազմահազար բազմության առջև հանդգնություն ունեցավ անվանարկել մեծ լուսավորիչ Խաչատուր Աբովյանի հիշատակը, նրան մեղադրելով, որ օրհնել է այն օրը, երբ ռուս զինվորը մտավ հայոց աշխարհ, որովհետև այդ զինվորը հայերին բերել է ոչ թե ազատություն, այլ ստրկություն:

Որպես պատասխան բոլոր այդ «օբյեկտիվիստների», հիշենք 19-րդ դարի հայ պատմաբան Ալեքսանդր Երիցյանի հետևյալ խոսքերը. «Այդ կռիվը արժանի է կոչել նաև հայոց ազգային պատերազմ՝ ընդդեմ պարսից դարևոր բռնակալության: Ոգևորուած Մայր Աթոռի և մեր նուիրական վայրերի ազատութեան գաղափարով, ձգտելով թոթափել օտար բռնակալի լուծը՝ Կուրի եզերքից մինչև Արաքսի ափերը՝ Հայք, հոգևորական և աշխարհական, կին և տղամարդ, մեծ ու փոքր ամենքը աշխատում էին մասնակից լինել այդ կռուին: Նոքա չէին խնայում իրեանց տունը, տեղը և կեանքը անգամ ռուսաց յաղթանակները Արարատեան աշխարհում աւելի ևս փառաւոր անելու»:

Անդրադառնանք մի հարցի ևս: Հայտնի է, որ 19-րդ դարի վերջից սկսեցին խոսել այն մասին, թե իբր Ռուսաստանը վարում է «Հայաստանը առանց հայերի» քաղաքականություն:

Դժբախտաբար, մեր լայն հասարակայնությունը տեղյակ չէ, որ այդ տեսակետը թխվել է անգլիական դիվանագիտության խոհանոցում, 1896 թվականից մամուլում բարձրացնելով մեծ աղմուկ: Իսկ ի՞նչ էր կատարվում իրականում: Թուրքիայում բախվում էին մեծ տերությունների շահերը, և անգլիական կառավարությունը ձգտում էր իր գլխավոր հակառակորդ Ռուսաստանին ներկայացնել Թուրքիայում հեծող փոքր ժողովուրդների անկախության հակառակորդի: Ահա այս ժամանակ էլ ստեղծվեց հիշատակած «լեգենդը»: Բայց փաստերն այլ են ապացուցում: 1896 թ. հայկական կոտորածների ժամանակ Թուրքիայում Անգլիայի դեսպանը սուլթանին դատարկ բողոքներ էր ներկայացնում, մոլորեցնելով հասարակական կարծիքը: Իսկ «առանց հայերի Հայաստան» կամեցող Ռուսաստանի դեսպան Ա. Նելիդովն իր պետության անունից դիմեց վճռական քայլի: Ահա թե ինչ է գրել անգլիացի պատմաբան Գրինվիլը, որի մասին վերջերս հրապարակեց հայ-ռուսական բարեկամության ջատագով ակադեմիկոս Մկրտիչ Ներսիսյանը: «Հայերի կոտորածները,— գրել է Գրինվիլը,— Կ. Պոլսում տեղի ունեցան օգոստոսի 26-ին և 27-ին...: Չէին խնայում ոչ կանանց, ոչ երեխաներին... Այդ սարսափները մարտահրավեր էին քաղաքակիրթ Եվրոպային: Դեսպանները գործեցին անսովոր միաբանությամբ և եռանդով... Բայց, այնուամենայնիվ, ռուսական դեսպան Նելիդովն էր, որ իր ձեռքը վերցրեց կոտորածը դադարեցնելու նախաձեռնությունը: Նա չբավարարվեց միայն բողոքի անհետևանք նոտաներ ուղարկելով (ինչով որ զբաղված էին եվրոպական տերությունների, այդ թվում նաև Անգլիայի դեսպանները— Վ. Պ.), որոնք դեսպանները կազմում էին իրենց ամենօրյա հանդիպումների ժամանակ: Նա անձամբ զգուշացրեց սուլթանին, որ եթե սպանդը չդադարեցվի, ինքը կհրամայի ռուսական նավերին՝ ռմբակոծելու Բոյուկդարեն... Սուլթանը վախեցած Նելիդովի զայրույթից, հրաման արձակեց ցրել մայրաքաղաքի խուժանին»: Կարելի է էլի փաստեր բերել Նելիդովի հայանպաստ գործունեության մասին, բայց բավարարվենք ասվածով:

Հակառուսական կողմնորոշման դիրքերում կանգնածների համար կարևոր փաստարկ էր համարվում Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարար Լոբանով-Ռոստովսկուն վերագրվող հայտարարությունն այն մասին, որ իբր Արևմտյան Հայաստանը Ռուսաստանին պետք է առանց հայերի:

Թող զարմանալի չթվա, եթե ասենք, որ ռուսական նախարարին վերագրվող այդ հայտարարությունը, մեղմ ասած, նույնպես հիմնազուրկ է: Լոբանով-Ռոստովսկին իրականում ասել է, որ Ռուսաստանը չի կամենում իր հարավային սահմաններում տեսնել հայերի թագավորություն:

(Շարունակելի)

Վլադիմիր ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Սկսենք, որտեղից արժան է սկսել...

...Իսկ պատմությունն այս արժան է սկսել 1958 թվականի վերջերից, երբ մեր գրականության անդաստանում բավականին ճանաչում անցած, լավ-վատ գրական անուն ու փոքր ի շատե ճանաչում ստացած բանաստեղծ Պարույր Սևակը «Հայպետհրատի» գեղարվեստական գրականության բաժնին մակագրեց մի քանի հազար չափածո տողից բաղկացած իր նոր պատմա-փիլիսոփայական պոեմի ձեռագիրը՝ թղթապանակը: Մի պոեմ, որը ճակատագիր ուներ «Կոմիտաս», ապա՝ «Զարմանալի զանգակատուն» և վերջապես (ծանոթ-բարեկամների դիտողություններն ու ցանկություններն հաշվի առնելով հետո) ստացել «Անլռելի զանգակատուն» անունը:

[illegible]

...«Անլռելի զանգակատուն» պոեմում գործող հիմնական անձ է դարձել... հոգևորականին, այսինքն՝ քահանային կամ տերտերին: Սոցիալիստական ռեալիզմի գրականության պայմաններում գաղափարական սայթաքումն այստեղ առավել քան ակնհայտ է, որն անվերապահորեն բացասական կողմից է ներկայացնում թե՛ «Անլռելի զանգակատուն» պոեմը և թե՛ մանավանդ, նրա հեղինակին:

Գրախոսները վճռականորեն համաձայն չէին «Անլռելի զանգակատան» հեղինակի հետ՝ Կոմիտասին վերագրված պատմական դերի և ազգային-երաժշտական գործունեության բնութագրության մի շարք արմատական հարցերում: Իհարկե, նրանք չէին ժխտում այն փաստը, որ «այդ վարդապետը» իր ամբողջ գիտակցական կյանքի ընթացքում հայ ժողովրդի շուրթերից հավաքել է նրա ազգային երգերը, դասդասել է ու խմբավորել դրանք, ստեղծել է երաժշտական խմբեր, սովորեցրել է կատարել այդ երգերը, համերգային մեծ ու փոքր ծրագրերով հանդես է եկել Եվրոպայում:— Բայց այսքանով էլ հենց վերջանում է նրա կատարած ամբողջ գործը (գրախոսներից մեկը միանգամայն լրջորեն նշում էր, որ երաժշտական ամենափոքր լսողություն ունեցող և «նոտայական գրականության յոթ նիշերը» իմացող ամեն ոք, կարող է ինչքան ասես ժողովրդական երգեր ձայնագրել և, ուրեմն, անել այն գործը, ինչ արել է Կոմիտասը):

Իսկ Պարույր Սևակը նրան վերածել է համազգային կուռքի ու պաշտամունքի, դարձրել է ժողովրդական սրբություն, դարձրել է ազգային կատարելության կերպար— նախօրինակ: Այս դեպքում, առավել քան ակնհայտ է Կոմիտասի գործի ու գործունեության «տիեզերականացված գերագնահատությունը», որը միանգամայն հակառակ է ու հակընդդեմ ռեալ իրականությանն ու պատմական ճշմարտությանը, և որը, հետևաբար, «Անլռելի զանգակատունը» ներկայացնում է միայն բացասական կողմից:

Իսկ այս բոլորը, եզրակացնում են գրախոսները,— այսինքն Կոմիտասի պատմական դերի ու ազգային նշանակության սանձակոտոր գերագնահատությունը,— կատարվում է մեն-մենակ մի և բացահայտորեն անազնիվ միտումով, այն է՝ է՛լ ավելի բորբոքելու համար ազգային-նացիոնալիստական ու շովինիստական կրքերը հայազգի ընթերցողների մոտ և, հետևաբար, ամբողջ հայ ժողովրդի մոտ մի անգամ ևս ընդգծելու նրա զավակների բացառիկ օժտվածությունն ու գերմարդկային կարողությունները և, որ ամենավտանգավորն է, այդ ամենը հակադրելու համար «հարևան եղբայր ժողովուրդներին» ու նրանց ստեղծած մտավոր արժեքներին:

Համապատասխան մեկնաբանություններ կամ վերոբերյալ կարծիքները ըստ ամենայնի քննության առնելու կարիք, կարծում եմ, չկա: «Անլռելի զանգակատան» ձեռագրի վերաբերյալ ստացված երկու բացասական կարծիքները «մեծ հաջողությամբ» կատարեցին իրենց սև գործը: Գեղարվեստական գրականության բաժնի վարիչ Գարեգին Հովսեփյանին արդեն ոչինչ չէր մնում անել, քան դրանք խնամքով զետեղել Պարույր Սևակի նույն՝ «Անլռելի զանգակատան» թղթապանակում և այն «պահ տալ» մուտքի դռան մոտ գըտնըվող անկիզելի պահարանին, որին, սրամիտներից մեկը, քիչ փոփոխելով Մաղաքիա Օրմանյանի «Դարապատում» աշխատության վերնագիրը, կնքել էր «Դարապահում» անունով:

Սակայն, որքան էլ դա տարօրինակ թվա, Պարույր Սևակի պոեմին վիճակված չէր երկար մնալ... «Դարապահումում»:

•°•

Ընկերներն ու ծանոթ-բարեկամները Պարույր Սևակին խորհուրդ տվեցին օգնության համար դիմել... Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի՝ ագիտացիայի և պրոպագանդայի բաժնի վարիչ Գևորգ Հայրյանին: 1959 թվականի սկզբներին, իր մտերիմ ընկերոջ ու բարեկամի՝ հանրահայտ բանաստեղծ Համո Սահյանի հետ միասին, թևի տակ սեղմած իր «Անլռելի զանգակատան» թղթապանակը և օգտագործելով Հայրյանի հիվանդության «բարեպատեհ» առիթը, այցելում են նրան: «Հայրյանը, իրոք, հիվանդ պառկած էր անկողնում,— հետագայում պետք է պատմեր Պարույր Սևակը,— և մեզ ընդունեց կես— բարեկամաբար, կես— պաշտոնական: Այն բանից հետո, երբ Համո Սահյանը մի քանի ժպտուն նախադասություններով ներկայացրեց ինձ և մանավանդ իմ «Անլռելի զանգակատունը», Հայրյանը ցանկություն հայտնեց մի քանի հատվածներ լսել «գործից»: Դժվարությամբ թաքցնելով հուզմունքս, ես սկսեցի կարդալ ամենասկզբից, և միաժամանակ աչքիս տակով նայում եմ հիվանդին: Կարդում եմ, կարդում և զարմանքով նկատում եմ, թե ինչպես է այլափոխվում Հայրյանը, ինչպես է ալեկոծվում ու վերապրում իմ կարդացածը: Այդպես էլ մինչև վերջ կարդացի իմ «...Զանգակատունը», որը, ինչպես հայտնի է, բաղկացած է մի քանի հազար տողից, իսկ որոշ հատվածներ ու մի քանի ամբողջական գլուխներ էլ Հայրյանը ստիպեց, որ կարդայի երկրորդ, երրորդ անգամ: Եվ մանավանդ այն բանից հետո, երբ ես կարդացի իմ պոեմի վերջաբանը, Հայրյանը շեշտակի թափով վեր ելավ անկողնուց, դողացող ձեռքերով գրկեց ինձ, անընդհատ կրկնելով հուզմունքաշատ ձայնով. «Սևա՜կ... սիրելի՛, թանկագին Սևակ, դու... դու հասկանո՞ւմ ես, թե ինչ հրաշք գործ ես ստեղծել, դու... գիտե՞ս, որ քո այս պոեմը մեր սովետահայ պոեզիայի բարձրակետերից մեկն է... դե, դե էլ ի՞նչ ասեմ քեզ, Պարույր Սևակ...»:

Իմանալով պոեմի գլխին կուտակված ամպերի մասին, Հայրյանը Պարույրից վերցնում է պոեմի թղթապանակը և հենց առաջին էջի վրա մակագրում. «Բացառության կարգով իջեցնել արտադրություն»: Ի դեպ հենց այդտեղ էլ վճռվում ու «հաստատվում» է սևակյան պոեմի խմբագիրը. Համո Սահյան:

Եվ տեղի ունեցավ աննախադեպ, գրական-հրատարակչական բոլոր երկաթե օրենքները հիմնավորապես խախտող մի երևույթ, որի նման երկրորդը գոնե վերջին տասնամյակների գրականության տարածքում գրեթե չի եղել: Երկու բացասական գրախոսականների արժանացած Պարույրն Սևակի «Անլռելի զանգակատուն» պոեմի ձեռագիրը 1959 թ. կեսերին... իջեցվեց արտադրություն:

•°•

Իսկ 1959 թվականը բարեպատեհ սկսվեց Պարույր Սևակի համար: Հայաստանի խորհրդային գրողների չորրորդ համագումարում և՛ միության քարտուղար Էդուարդ Թոփչյանի զեկուցման մեջ, և՛ գրաքննադատ Սուրեն Աղաբաբյանի ելույթում գովաբանական խոսքեր ասվեցին Պարույր Սևակի մասին, նա ընտրվեց գրողների միության վարչության կազմում:

Որոշ ժամանակ անց «Գրական թերթը» իր հուլիսյան համարում (№ 81), հրատարակեց պոեմի «Միջօրեի համազանգ» գլուխն ամբողջությամբ («Ղողանջ ուխտագնացության» ընդհանուր խորագրի ներքո: Թերթում այդ գլուխն ունի «Վանքի բակում» վերնագիրը, որը հետագայում հեղինակը դուրս է թողել), կցելով նրան հետևյալ, առաջին հայացքից դրական գրախոսական հիշեցնող ծանոթությունը. «Շուտով Հայաստանի պետական հրատարակչությունը լույս կընծայի Պարույր Սևակի «Անլռելի զանգակատուն» պոեմը, նվիրված մեծն Կոմիտասին: Պոեմում Կոմիտասի կյանքն ու գործունեությունը պատկերված են հայ ժողովրդի կյանքի ու պայքարի, կենցաղի ու սովորությունների, նրա ծանր ու տառապալից անցյալի ֆոնի վրա: Պոեմն ավարտվում է վերածնված հայ ժողովրդի, նրա նոր կյանքի փառաբանությամբ»:

Այո՛, լավ էր սկսվել 1959 թվականը Պարույր Սևակի համար:

•°•

Սակայն քնած չէին Սևակի պոեմի մասին «կարծիք» գրած մարքսիստ քննադատները, ժամանակակից հայ գրականության գաղափարական անաղարտության օրթոդոքս ու ջերմագին պաշտպանները: Ըստ որում, առանց Մոսկվայի և ԽՄԿԿ-ի թելադրանքի ու ճնշման, այլ ինչպես հաճախ էր լինում, սեփական նախաձեռնությամբ:

Թե կոնկրետ ինչ ձևով դրսևորվեց նրանց գործունեությունը, այսօր շատ էլ հանգամանորեն ու որոշակի հայտնի չէ: Բայց առավել քան որոշակի հայտնի է նրանց գործունեության հետևանքը՝ պոեմի հետ կապված հետագա հրատարակչական աշխատանքները դադարեցվեցին: Մի բան, որը, ի դեպ, հոգեկան մեծագույն ապրումների ու նյարդային— ջղաձիգ վիճակների պատճառ դարձավ նրա հեղինակի համար:

Եվ «Հայպետհրատի» տնօրեն Վահագն Մկրտչյանը, հավանորեն երկար մտորումներից հետո, կարողացավ գտնել հարցի միակ ճիշտ— տրամաբանական և շահագրգռվածության— զգուշավոր լուծումը: Նա որոշում է արդեն կիսաշարված գործի ձեռագիրը նորից, այսինքն՝ երրորդ անգամ տալ լրացուցիչ կարծիքի: Համապատասխան գրախոսի ընտրությունն ի վերջո կանգ է առնում բանասիրական գիտությունների թեկնածու (այն ժամանակ), Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող և հանրապետության գրական-քննադատական կյանքում անուն ու կշիռ ունեցող Սերգեյ Սարինյանի վրա:

Նկատի ունենալով պոեմի գլխին եկած նախապատմության բոլոր հանգամանքները, գրաքննադատի առջև դիլեման դրված է շատ կտրուկ ու հստակ: Բնականաբար, պատասխանն էլ պահանջվում էր այդպիսին, այսինքն՝ «ԿԱՄ-ԿԱՄ» կարգախոսի համաձայն: Սերգեյ Սարինյանը հրաշալի գիտակցում էր այդ և...

Եվ կարծիք-գրախոսականի հենց վերնագիրը «Սովետահայ պոեզիայի նոր նվաճումը» առավել քան հստակորեն բնութագրում է գաղափարական այն նպատակաուղղվածությունը, որն առանցք ու հիմք էր հանդիսացել գրականագետի համար իր տեսակետները շարադրելիս:

«Անտարակույս, «Անլռելի զանգակատունը» Պարույր Սևակի բանաստեղծական տաղանդի ամենացայտուն արտահայտությունն է, որն իր ուրույն տեղը կունենա հայ պոեզիայի պատմության մեջ: Բանաստեղծական վերացությունը, պատկերների հորդահոս հաջորդումը, բառերի տարափը, տաղերքի հասնող ռիթմը տեղ-տեղ ուղղակի հիշեցնում է «Նաբեկացուն»: Կամ, ահա այս. «Շռայլ է Պարույր Սևակի բանաստեղծական երևակայությունը: Ինտելեկտուալ հարստությունը նա հիանալիորեն զուգակցել է պատկերների պոետիկական հրապույրին և հասել բանաստեղծական զգացմունքի զարմանալի ներհունության: Այս միասնության մեջ բանաստեղծի ներշնչման տարերքը հորդարուխ է, անկաշկանդ, բառի հարստությունը, պատկերների անակնկալ հայտնագործումը, որոնք երբեմն տարօրինակ են ու ապշեցուցիչ, հաջորդում են իրար չթուլացող թափով, չընկրկող համարձակությամբ» և այլն:

Իհարկե, արվել են և սկզբունքային, հաճախ նույնիսկ շեշտակի քննադատական դիտողություններ: Սևակյան հայկական պոեզիան հաճախ խառնված է «սովորական հանգաբանությանը», որը զգալի է «Անլռելի զանգակատան» գրեթե բոլոր գլուխ-ղողանջներում: Անթերի տիրապետելով բանաստեղծական արվեստի բոլոր նրբություններին, Սևակը սակայն, երբեմն դիմում է բառային անհիմաստ կրկնությունների ու միևնույն միտք-գաղափարը նույնանման արտահայտություններով ու բառերով շարադրելուն, որը հաճախ շուտասելուկ է հիշեցնում: Եվ նույնիսկ. «բանաստեղծության պատկերի և տողի այսպիսի հասարակացումը տանում է դեպի պոեզիայի ոչնչացում» և այլն (Պարույր Սևակը հետագայում ասելու էր, որ հաշվի առնելով քննադատների դիտողությունները, ինքը մոտ հազար տող կրճատել է իր պոեմից): Բայց չնայած այս և նման բնույթի էլի ուրիշ դիտողություններին՝ «Անլռելի զանգակատանը» տրված Սարինյանի վերջնական գնահատականը որևէ տարակույս չի վերցնում: Այն, առավել քան որոշակիությամբ արդեն արտահայտված էր կարծիք-գրախոսականի՝ վերևում բերված վերնագրում:

Չէր անցնելու մի քանի ամիս, և «Գրական թերթը» 1959 թ. նոյեմբերյան համարում (№ 45), իր ընթերցողներին «Նոր գրքեր» ընդհանուր խորագրի ներքո տեղեկացնելու էր, որ հրատարակվել է «Պարույր Սևակ, «Անլռելի զանգակատուն» պոեմ, 267 էջ, տպաքանակ 5000»: Էլի մի քանի ամիս անց, նույն թվականի դեկտեմբերյան համարում, «Գրական թերթը» հրատարակելու էր գրականագետ Սուրեն Աղաբաբյանի «Ոգևորություն և վարպետություն» բնորոշ խորագիրը կրող՝ եթե կարելի է այսպես ասել, հիացականորեն-շռնդալից գրախոսականը, որն ասես գալիս էր է՛լ ավելի ամրապնդելու ու գրականագիտորեն կայունացնելու Պարույր Սևակի պոեմի տեղն ու դերը մեր գրականության հոգևոր կյանքում, որովհետև այն «բանաստեղծական տաղանդի իսկական բխվածք է, խոր ներշնչման և գրական անուրանալի վարպետության արտահայտություն, սովետահայ չափածոյի նոր նվաճումը»:

Սուրեն ԾՏԻԿՅԱՆ

ՔՈՒՅՐ ԵՎ ԵՂԲԱՅՐ՝ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆՆԵՐ

Ախալցխայի Ծուղրութ գյուղը շատ ու շատ երևելիներ է տվել: Նրանցից շատերի մասին բչերը գիտեն: Այդ «անծանոթներից են» Գալուստ Տեր-Մկրտչյանը (Միաբանը)՝ ճանաչված տաղասաց, գրիչ ու մանկավարժ Հովհաննես Կարենցու ծոռը, հայտնի ազգագրագետ-բանահավաք Եղիշե [illegible]եղամյանը (Հայկունի), բժիշկ, հոգեբան, երիտասարդության առողջապահության հարցերին նվիրված գրքերի հեղինակ Արտաշես Բուդաղյանը, փոխծովակալ Արտաշազ Գինոսյանը, նշանավոր [illegible]մէքսան, պրոֆեսոր Կարո Ղաֆադարյանը, աշխարհահռչակ գեղանկարիչ Վարդգես Սուրենյանցը, այլոք: Այստեղ են ծնվել ժողովրդական դերասաններ Վավիկ (Անուշավան) և Ռուզաննա Վարդանյանները, որոնց էլ նվիրված է այս ակնարկը:

1831-ին Ծուղրութում նոր եկեղեցի են կառուցել, որի քա-[illegible] Տիգրան Վարդանյանն [illegible]:

Ժամանակին Ծուղրութը հայտնի է հուշարձաններով, եկեղեցիներով, մատուռներով ու սրբավայրերով, որոնք տարածքի հայ բնակիչների ճանաչված ուխտատեղերն են: Այստեղ պահվում են սրբապատկերներ, որոնցից ամենամեծն ու ամենահինը, ամենանշանավորն ու թանկարժեքը 794 թվականի վաղեմության Ավետարանն է:

Տիգրան՝ քահանան ունեցել է չորս զավակ՝ Ռուզանն ու Վավիկը (Անուշավանը), Արմենն ու Էմման: Արմենը ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտոր էր, պրոֆեսոր, աշխատում էր Սանկտ Պետերբուրգի «Լոմո» արտադրական միավորումում: Էմման եղել է Հայաստանի ազգային օպերայի և բալետի ակադեմիական թատրոնի երգչախմբի հրահանգչուհի: Ռուզաննա Վարդանյանը (Ռուզան) ճիշտ է, երեք տարով մեծ է Անուշավանից, բայց սկսենք եղբորից, որի ոտնահետքերով հետագայում գնացել է նաև քույրը:

Վարդանյանների գերդաստանը Ծուղրութում ճանաչված էր որպես գրագետ, բանիմաց, բարոյական մեծ արժանիքներ ունեցող ընտանիք, որի անդամները խորապես հետաքրքրվում էին արվեստով ու գրականությամբ: Ռուզաննան մանուկ հասակից հրապուրված էր արտասանությամբ, հանդես էր գալիս ընտանեկան երեկոներում, իսկ Անուշավանը երազում էր արտիստ դառնալ:

Վառ ու պայծառ երևակայությունը պատանուն տեղափոխում է թատերական բեմահարթակ, որտեղ «երևակայական» հանդիսատեսի առաջ նա հանդես էր գալիս մերթ ռոմանտիկ հերոսի, մերթ կըրքոտ սիրահարի և մերթ էլ՝ համաշխարհային վշտի ծանրության տակ կքած արքայազն Համլետի կերպարանքով:

Հեղափոխությունից հետո և դրան հաջորդող քաղաքացիական պատերազմի դժնդակ տարիներին երազող պատանին բախվեց կյանքի հիմքերը սասանող բազում իրադարձությունների հետ: Նրա կազմակերպչական ընդունակություններն ու դեպի թատրոնն ունեցած մեծ սերը երիտասարդ արվեստասերին մղեցին զբաղեցնելու հայկական գործերի կոմիսարիատի Աստրախանի բաժանմունքին կից դրամատիկական ստուդիայի վարիչի պաշտոնը: 1918-ին Հայկ Գյուլիքեխվյանի հետ և նրա ղեկավարությամբ աշխատելով Հյուսիսային Կովկասում, Անուշավանի նախաձեռնությամբ Ստավրոպոլում հայկական թատրոն է կազմակերպվում, որտեղ հայ գրողների պիեսներից ինքնուրույն բեմադրություններ էին իրականացվում: Շուտով Անուշավանը մեկնում է Մոսկվա, ուսանելու: 1923-ից 25-ը սովորում է Ռուբեն Սիմոնովի ղեկավարած հայկական դրամատիկական ստուդիայում: Թիֆլիսի հայկական պետական թատրոնում սկսվում է Վավիկ Վարդանյանի թատերական գործունեության առավել հասուն շրջանը, որին նպաստում էր նաև նրա արտիստական ընդգծված արտաքինը:

Այստեղ նա իր առաջին քայլերն արեց պրոֆեսիոնալ ռեժիսուրայի ասպարեզում բեմադրելով «Մեծապատիվ մուրացկաններ» և «Պատվի համար»: Երեսնականի կեսերին նա ղեկավարում էր անձնական նախաձեռնությամբ ըստեղծված դրամատիկական ստուդիան:

...Մեծ հայրենականի դժընդակ տարիներին ստեղծագործողները ձեռնարկեցին պատերազմական թեմայով ներկայացում ստեղծելու աշխատանքին: Վավիկ Վարդանյանը բեմ բարձրացրեց Կոնստանտին Սիմոնովի «Ռուս մարդիկ» ներկայացումը:

1954-ից Վարդանյանը Հայաստանի ազգային օպերայի և բալետի ակադեմիական թատրոնի գլխավոր ռեժիսորն էր: Այստեղ նա աչքի ընկնող հաջողության է հասնում Գունոյի «Ռոմեո և Ջուլիետա» և Տիգրան Չուխաջյանի «Արշակ Երկրորդ» օպերաների բեմադրությամբ:

Վավիկ Վարդանյանը ռեժիսորական գործունեության հետ նաև հմուտ մանկավարժ էր, թատրոնի տեսության և գործնական հարցերին նվիրված մի շարք աշխատությունների, հոդվածների և ակնարկների հեղինակ: Նա դարձավ հայ թատրոնի դարավոր պատմության մեջ 1944-ին Երևանում բացված առաջին թատերական բարձրագույն հաստատության հիմնադիրն ու ղեկավարը: 1946-ին նրան շընորհվում է պրոֆեսորի կոչում:

Վավիկ Վարդանյանն իր ավագ և հասակակից ընկերների՝ Արշակ Բուրջալյանի, Լևոն Քալանթարի, Արմեն Գուլակյանի, Վարդան Աճեմյանի հետ ուժեր չխնայեց հայ թատրոնը ռեալիստական ուղիով զարգացնելու համար: Նրա արվեստաբանական աշխատություններից հատկապես արժեքավոր են «Զրույցներ բեմական արվեստի մասին», «Անտիկ թատրոն», «Գրիբոյեդովն ու հայ թատրոնը», «Չեխովը և հայ թատրոնը»: Վավիկ Վարդանյանն ապրեց 67 տարի:

Վավիկ Վարդանյանի առաջնեկը ծնվել է 1938-ին: Նորածնի հայրը և մայրը՝ ճանաչված պարուհի Կիրա Բագրատի Մելիքովան, երբ շտապում էին ՔԱԳՍ՝ իրենց դըստեր ծնունդը գրանցելու, ճանապարհին հանդիպում են Ավետիք Իսահակյանին: Նկատելով ամուսինների արտակարգ ուրախությունն ու ցընծությունը, վարպետն ասում է՝ ես ձեր նորածնի կնքահայրը կլինեմ: Գրանցման բաժնում Իսահակյանն առաջարկում է նորածնին կոչել Բերկրանք: ՔԱԳՍ-ի աշխատակիցն առարկում է՝ պատճառաբանելով, որ անվանացանկում նման անուն չկա:

— Ոչի՞նչ որ չկա, թող-այսուհետև լինի: Բերկրանքը ներկայումս ապրում է Մոսկվայում, բժշկագիտության դոկտոր է, ամուսինը Ռուսաստանի Դաշնության գիտությունների ազգային ակադեմիայի իսկական անդամ է՝ ակադեմիկոս, ունեն մեկ զավակ՝ Միքայելը: Բերկրանքից հետո, 1944-ին ծնվում է որդին՝ Ռուբենը, մասնագիտությամբ բժիշկ, ղեկավարում է մայրաքաղաքի 4-րդ պոլիկլինիկան:

ՌՈՒԶԱՆՆԱ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Լուսանկարում.— Վարդան Աճեմյան և Վավիկ Վարդանյան:

...Իսկ այժմ Վավիկ Վարդանյանի քրոջ՝ Ռուզանի մասին:

Հայ բեմի անվանի գործիչներից թերևս նա միակն էր, որ համեմատաբար ուշ, արդեն հասուն տարիքում հասկացավ, որ իր կյանքի գործը թատրոնն է: Սկզբում Աստրախանում և Ստավրոպոլում սիրողական թատրոնի դերասանուհի էր և խաղաց հայկական դասական խաղացանկի կանանց գրեթե բոլոր գլխավոր դերերը:

Երբ եղբայրը ուսանում էր Մոսկվայում, Հյուսիսային Կովկասի սիրողական թատրոնների ղեկն իր ձեռքն առավ քույրը: Մի անգամ Վահարշ Վաղարշյանը տեսնում է նրա Մեդեայի (Մեդեա) հրաշալի կատարումը և նրան հրավիրում է Երևանի պետական թատրոն, ուր և պիտի անցնեին նրա պրոֆեսիոնալ բեմական կյանքի հետագա տարիները: Ռուզաննայի առաջին դերը Սունդուկյանի անվան թատրոնում Մարգարիտի դերն էր «Պատվի համար»-ում, ուր հանդես եկավ այնպիսի մեծերի հետ, ինչպիսիք են Հովհաննես Աբելյանը, Հրաչյա Ներսիսյանը, Գուրգեն Ջանիբեկյանը: Ներկայացումից հետո հայ բեմի կաղնին՝ Աբելյանը, նրան խորհուրդ է տալիս.

— Պահպանիր ձայնդ, աղջիկս: Մեր թատրոնում սիրում են գոռալ:

«Եգոր Բուլըչովը և ուրիշները» պիեսում Ռուզաննա Վարդանյանը հրաշալի մարմնավորեց Շուրայի կերպարը: Վարդանյան-Շուրան անարատ է ու պայծառ, իրեն օտար է զգում սեփական հոր տանը, որտեղ ամեն մեկը սպասում է Բուլըչովի մահվանը և ժառանգության իր բաժնին:

Առանց չափազանցության կարելի է արձանագրել, որ հայ թատրոնի ոչ մի առաջատար դերասանուհի այնքան հանդես չի եկել ռուսական դասական խաղացանկում, որքան Ռուզաննա Վարդանյանը: Նրա անձնական ստեղծագործական թեման՝ պայքար սիրո իրավունքի և մարդկային երջանկության համար, ուժգնորեն հնչեց Շիլլերի «Սեր և խարդավանք»-ում:

Շեքսպիրի թերևս ոչ մի ըստեղծագործություն մեր բեմում չի ունեցել այնքան խոր ավանդույթներ, որքան վենետիկյան մավրի ողբերգությունը: Հայ բեմն ունեցել է Օթելլոների մի ամբողջ փաղանգ՝ Պետրոս Ադամյան, Հովհաննես Աբելյան, Վահրամ Փափազյան, այնուհետև Հրաչյա Ներսիսյան ու Գուրգեն Ջանիբեկյան: Ռուզաննայի Դեզդեմոնան նրա ստեղծագործության մեջ թերևս ամենալիրիկական կերպարն է:

Դերասանուհու արևմտյան դասականների խաղացանկի շրջանակը եզրափակվում է նրա անզուգական Օֆելյայով («Համլետ»): Ռուզաննա Վարդանյանը ողջ կյանքի ընթացքում ասմունքում էր: Մինչ այն ժամանակ, երբ թատերասրահի ծափահարությունների քաղցրությունը ճաշակած հանրահայտ դերասանուհի էր, էստրադայից և ռադիոյով հընչեցնում էր գեղարվեստական խոսքի ազգային ու ռուս վարպետների լավագույն գործեր: Սունդուկյանի անունը կրող թատրոնի դերասանական ըստուդիայում բեմական խոսք դասավանդեց, թատերական տեխնիկումում, կոնսերվատորիայում, օպերային թատրոնում ու կինոստուդիայում երիտասարդներին սովորեցնում էր հասկանալ ու ճիշտ մեկնաբանել գեղարվեստական խոսքը: Սիրած առարկան դասավանդում էր նաև Երևանի թատերական ինստիտուտում, որի տնօրենը կրտսեր եղբայրն էր՝ Վավիկ (Անուշավան) Վարդանյանը: Եվ ասմունքողների մի ամբողջ սերունդ դաստիարակեց (Թամարա Դեմուրյան, Հրաչուհի Ջինանյան, Մետաքսյա Սիմոնյան, Վոլոդյա Աբաջյան և այլոք):

70 բեմական կերպար, ահա նրա դերասանական վաստակի հանրագումարը:

ԼԵՎՈՆ ԿԱՆՑՅԱՆ

Վերափոխումների ճանապարհին

(Սկիզբը՝ 2-րդ էջում)

տանքներն ավելի լայն գիտական հասարակությանը հայտնի դարձնելու համար ջանում էինք հրապարակել կենտրոնական ամսագրերում: Ներկայումս զրկված ենք նաև այդ հնարավորությունից, դրա հետ մեկտեղ կրճատվել է նաև տեղական ամսագրերի ծավալը:

Երրորդ խումբը գիտական աշխատողների սոցիալ-կենցաղային անմխիթար վիճակն է, որն այսօրվա դրությամբ դարձել է օրհասական: Բավական է ասել, որ ինստիտուտի մեկ ամսվա աշխատավարձի չափը կազմում է շուրջ 1500 ամերիկյան դոլլար, այսինքն այնքան, որքան ստանում է Ամերիկայում միջին կարգի աշխատողը: Իսկ մեր ինստիտուտը համարվում է ակադեմիայի խոշորագույն գիտական օջախներից մեկը:

Վերջերս փորձաքննական հանձնաժողովների եզրակացությունների հիման վրա կատարված կրճատումներից զերծ մնաց նաև մեր ինստիտուտը, որտեղ միջին հաշվով կատարվեց շուրջ 50 տոկոսի կրճատում: Բնականաբար, հարց է առաջանում. այդ կրճատումներով լուծվո՞ւմ են, արդյոք, վերը նշված պրոբլեմները: Հիմնականում ոչ, իսկ եթե այո, ապա շատ չնչին չափով:

Այսպիսով ստացվում է, որ ֆինանսների սակավության պատճառով հնարավոր չէ պահպանել նախկին գիտական ներուժը, իսկ դա բերում է որոշ թեմաների դադարեցմանը և ուսումնասիրությունների շրջանակի սահմանափակմանը: Բացի [illegible] կարևոր չէ նաև այն հանգամանքը, որ եղած գիտական ձեռքբերումները [illegible] չեն զարգանում, ապա [illegible] են հնության և [illegible] իրենց արժեքը:

Բնականաբար, հարց է ծագում, երբ չեն բավարարում միջոցները, ինչպե՞ս լուծել այդ կարևորագույն խնդիրը, որպեսզի առաջատար զարգանա գիտությունը, արժանապես բարելավվի գիտաշխատողների սոցիալ-կենցաղային վիճակը, լինի շնորհալի երիտասարդների ներհոսք և բարգավաճի ինստիտուտը:

Այս կարևոր խնդրի լուծումը պետք է փնտրել հենց ինստիտուտի ներսում, այլ ոչ թե պարտադրել դրսից: Ակադեմիան պետք է տնօրինի պետության կողմից հատկացված միջոցները և, ելնելով ուսումնասիրությունների առաջնային ուղղություններից, բազային և թեմատիկ ֆինանսավորման կարգով դրանք բախշի ինստիտուտներին՝ միաժամանակ իրագործելով վերահսկողության մեխանիզմները: Իսկ ինստիտուտը հատկացված գումարների սահմաններում կորոշի՝ որ թեման փակել, որը բացել, ինչպիսի կառուցվածքային փոփոխություններ կատարել, փնտրել միջոցների ընդլայնման ուղիներ, արդյունավետ օգտագործելով եղած տարածքները, թանկարժեք և ունիկալ գործիքները և վերջապես՝ փնտրել զարգացման նոր ուղիներ:

Միանշանակ ապացուցված է, որ տնտեսության ամենաարդյունավետ ճյուղը գիտությունն է: Առանց զարգացած գիտության չի կարող լինել տնտեսապես զարգացած երկիր: Հետևապես մեր խնդիրը պետք է լինի նյութականացնել նախկինում կուտակած պոտենցիալը, իսկ դա, վերջին հաշվով, հանգեցնում է գիտության մեջ շուկայական հարաբերությունների զարգացմանը, որն ունի իր ուրույն պահանջները՝ մարկետինգ, մենեջմենտ, կապի միջոցներ, գործուղումներ, օրենսդրական դաշտ և այլն: Պատրա՞ստ ենք արդյոք մենք այսօր անցնելու գիտության մեջ շուկայական տասխանենք՝ ո՛չ: Մենք առնվազն 2—3 տարի ուշացել ենք: Նշենք, որ յուրաքանչյուր ինստիտուտ ինքը պետք է որոնի ֆինանսներ ձեռք բերելու ուղիները այն հաշվով, որ չկորցնի իր դեմքը և չվերածվի արտադրական ձեռնարկության:

Օրինակ, ընդհանուր և անօրգանական քիմիայի ինստիտուտը ֆինանսներ ձեռք բերելու հնարավորություն ունի, որովհետև ժամանակին ստեղծել է փորձնական գործարան, որտեղ գիտական միտքը կարող է դառնալ արտադրանք, իսկ վերջինիս վաճառքը՝ ֆինանսներ: Առավել ևս, որ ինստիտուտը հեղինակ է շուրջ 700 գյուտերի, որոնց շատ քիչ մասն է ներդրված արտադրության մեջ:

Թվում է, թե սխեման պարզ է և ցանված է հարցի լուծումը: Սակայն դա միայն թվացող է: Այստեղ էլ առկա են պրոբլեմներ, որոնց լուծումը կապված է շատ մեծ դժվարությունների հետ: Նախ, մենք ապրանք վաճառելու մասնագիտություն չունենք, բացակայում է մարկետինգի ծառայությունը, որի հետևանքով սպառման շուկան լավ չենք ճանաչում: Մյուս կողմից, հումքի, էներգիայի և տեղափոխման ծախսերի արագ փոփոխությունը կարող է շատ կարճ ժամանակում տնտեսապես ամենաձեռնտու տեխնոլոգիան դարձնել ոչ շահավետ: Իսկ դա նշանակում է, որ պետք է կարողանալ արագ կողմնորոշվել և նոր գիտական տվյալների հիման վրա ստեղծել ավելի ռացիոնալ տեխնոլոգիաներ:

Հանրապետության ընդերքը հարուստ է բազմապիսի հանքատեսակներով, իսկ ինստիտուտը մասնագիտացված է բնական անօրգանական հումքի կոմպլեքսային վերամշակմամբ ստեղծել անթափոն, քիչ էներգատար և տնտեսապես շահութաբեր տեխնոլոգիաներ: Սակայն մարկետինգային ծառայության և նախնական կապիտալի բացակայությունը և վերևում նշված այլ հանգամանքներն առայժմ մեզ թույլ չեն տալիս նախագծեր կազմել միջազգային շուկա դուրս գալու համար: Այդ է պատճառը, որ այսօր ստեղծված վիճակից դուրս գալու ճանապարհը մենք առաջին հերթին տեսնում ենք տեղական հումքի օգտագործումով ներքին շուկայի պահանջները բավարարող արտադրանք թողարկելու մեջ: Դրանից կշահեն ոչ միայն արտադրողը, այլև օգտագործողը:

Նման ծրագրերը կազմված են, և հուսով ենք, որ հեռու չէ այն ժամանակը, երբ մենք կունենանք այնքան միջոցներ, որը թույլ կտա հաջողությամբ զարգացնելու հիմնարար ու կիրառական ուսումնասիրությունների ուղղությունները և հարակից արտադրությունները:

Ս. Ս. ԿԱՐԱԽԱՆՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ ընդհանուր և անօրգանական քիմիայի ինստիտուտի տնօրեն

Արարատը Հայաստանի և հայ պետականության խորհրդանիշ

Որևէ երկրի ազգային-պետական խորհրդանիշն առնչվում է տվյալ երկրի պատմության, տարածքի, մշակույթի, բնության կամ կենցաղի յուրահատուկ հասկացության հետ: Այդ հասկացությունը, նրա պատկերը սրտամոտ ու հարազատ է տվյալ ժողովրդին և որևէ բացատրության կարիք չունի:

Ազգային խորհրդանիշը որպես կանոն կազմում է երկրի պետական խորհրդանշանի (զինանշանի) գլխավոր բաղադրիչը, խորհրդանշում ազգային պետականությունը:

Հայաստանի ազգային խորհրդանիշը հնագույն ժամանակներից հանդիսացել է Արարատ լեռը: Նրա անունով հնագույն ժամանակներում երկիրը կոչվել է «Արարատի երկիր», իսկ պետությունը՝ Արարատի թագավորություն: Այդ հանգամանքը անդրադարձվել է հելլենիստական Հայաստանի հերալդիկ սիմվոլիկայում՝ Արտաշեսյան Հայաստանի պետական զինանշանում:

Դեռևս 1971 թ. բեյրութաբնակ դրամագետ Ասլետ Տոնապետյանը տպագրեց մի հոդված, ուր ներկայացրեց Արտաշեսյանների հազվագյուտ դրամ: Դրամի առաջին երեսին պատկերված է արքայի կիսադեմին, իսկ երկրորդ երեսին՝ բարձր սրագագաթ լեռ, որի գագաթին թառած է խոշոր արծիվ (Նկ. 1): Լեռը պատկերված է խոշոր, ուռուցիկ կետերով: Լեռան երկու կողմում հունարեն գրություններ են. աջից՝ «ԲԱՍԻԼԵՈՍ ՄԵԳԱԼՈՅ» (Արքայի մեծի), ձախից՝ թագավորի անվան առաջին չորս տառերը՝ ԱՐՏԱ: Մյուս գրությունները չեն ընթերցվում:

Տոնապետյանն այդ չորս տառը կարդացել է «Արտաշես» և դրամը վերագրել Արտաշեսյան պետության հիմնադիր Արտաշես Ա-ին (մ. թ. ա. 189—160): Նրա կարծիքով լեռը ներկայացնում է Հայաստանի կարևոր լեռներից մեկը, այն հաև խորհրդանշում է Հայաստանը որպես լեռնային երկիր: Սակայն լեռան անունը նա չի ճշտում:

Հետագայում Տոնապետյանը ձեռք բերեց նույն դրամի նոր օրինակներ, արքայի լրիվ անունով: Պարզվեց, որ դրամ կտրող թագավորի անունը Արտավազդ է: Այդ պատճառով Տոնապետյանը փոխեց իր կարծիքը և դրամը վերագրեց Արտավազդ Գ-ին, բացառելով Արտավազդ Բ-ին, որի թագի ձևը և պատկերագրությունը բոլորովին այլ բնույթի են (տես՝ «Հայկազեան հայագիտական հանդէս», 1971, № 2 և 1982—84, № 10):

Մեր կարծիքով, իրականում դրամ հատողը պետք է լինի Արտավազդ Ա-ն (մ. թ. ա. 160—123), Արտաշես Ա-ի որդին: Այդ է վկայում թեկուզ թագավորի թագը: Այն շատ պարզունակ («նախնական») տեսք ունի և չունի արևի նշան: Արևը հայ թագավորների թագի վրա դրվում է սկսած Տիգրան Բ-ից և պահպանվում մինչև Արտաշեսյանների հարստության անկումը: Թագի ձևը նույնպես մատնանշում է, որ այդ արքան նախորդել է Տիգրան Բ-ին, քանի որ Տիգրանին հաջորդած բոլոր թագավորների թագերը խիստ տարբերվում են նշված Արտավազդի թագից: Ասել է, թե բոլոր հիմքերը կան խնդրո առարկա դրամը վերագրել Արտավազդ Ա-ին:

Նույն հորինվածքը՝ թառած արծիվ Արարատի վրա, կրկնվում է Տիգրան Բ-ի դրամներից մեկի վրա: Այդ դրամը պատկանում է բեյրութաբնակ դրամագետ Երվանդ Սապաղյանին (տես՝ «Առավոտ» օրաթերթ, (Երևան), 1995, փետրվարի 4):

Վերջապես Արտաշեսյանների երրորդ դրամը՝ Արարատի պատկերով, կտրված է նույնպես Տիգրան Բ-ի կողմից:

Մ. թ. ա. 93 թ. Տիգրանը գրավել էր Կապադովկիան և այնտեղ թագավոր կարգել իր դաշնակից Միհրդատ Պոնտացու որդուն՝ Արիարաթին: Շուտով նա վտարվում է հռոմեացիների կողմից: Սակայն 91 թվին Արիարաթը Տիգրանի օգնությամբ նորից դարձավ Կապադովկիայի թագավոր: Այդ առիթով հատվեց դրամ. նրա առաջին երեսին պատկերված են Տիգրանը և նեղ պրոֆիլով՝ Արիարաթը: Դրամի մյուս երեսին պատկերված են երկու լեռ՝ մեկը ավելի մեծ է մյուսից: Առաջինը Արարատն է, որը խորհրդանշում է Հայաստանը, իսկ մյուսը՝ Արգաուսը՝ Կապադովկիայի գլխավոր լեռը:

Հայաստանի միջնադարյան դրամագիտությունը ներկայացված է Կիլիկյան Հայաստանի թագավորների դրամների բազմաքանակ դրամներով: Առանձնապես ուշագրավ են Կիլիկիայի հայկական թագավորության հիմնադիր Լևոն Բ-ի դրամները (թագավորել է 1197-ից մինչև 1219 թթ.): Նրա դրամների մեկ երեսին պատկերված է իր պատկերը՝ բազմած գահի վրա, մյուս երեսին՝ Ռուբինյանների (որոնք սերում էին Բագրատունիներից) կամ Կիլիկիայի թագավորության զինանշանը:

Դրամների վրա հաճախ գրվում է թագավորի պաշտոնական տիտղոսավորումը՝ «Լևոն՝ թագավոր ամենայն Հայոց»: Այդպիսի տիտղոսավորումը մի շարք ուսումնասիրողների կարծիքով (Գ. Հովսեփյան, Պ. Սապաղյան)

Լուսանկար № 2:

մատնանշում է Լևոն Բ-ի քաղաքական ծրագիրը՝ թագավոր նանաչվել նաև բուն Հայաստանում և այսպիսով մեկ գայիսոնի տակ միավորել Կիլիկիան և Զաքարյան Հայաստանը: Եվ եթե այն ժամանակ Հայաստան ու Մերձավոր Արևելք չներխուժեին մոնղոլական հորդաները, հայկական երկու պետությունների՝ Կիլիկիայի թագավորության և Զաքարյանների իշխանության միավորումը (ինչ սկզբունքով՝ տվյալ դեպքում կարևոր չէ) կդառնար իրականություն:

Լևոնի համահայկական տիրակալության հավակնությունները դրսևորվել են ոչ միայն տիտղոսավորման մեջ, այլև նրա իշխանության ատրիբուտներից մեկի՝ թագի տեսքով: Կա դրամների խումբ, որտեղ թագավորի թագը անսովոր տեսք ունի. այն նմանվում է երկարավուն նավի, որի վրա հենվում է լեռան գլխագաթ (Նկ. 2): Դրամի մեծացված պատկերի վրա գագաթը նմանվում է Արարատի գագաթին: Հնարավոր է, որ Լևոն արքան թագին տվել է սիմվոլիկ տեսք: Նրա վերին հատվածում տրված էին հայերի սուրբ մասունքները՝ Նոյյան տապանը և Արարատը, որոնք խորհրդանշում էին պատմական Հայաստանը և նրա աշխարհահանաչ գագաթը:

Բերված օրինակները վկայում են, որ հին և միջնադարյան Հայաստանում Արարատ լեռը, որպես երկրի խորհրդանիշ, պատկերվում էր արքայական, այն է՝ համապետական համազգային հերալդիկ սիմվոլիկայում: Ազնվական-իշխանական այլ տոհմերի սիմվոլիկայում այն չի հանդիպում (համենայն դեպս՝ առ այսօր այդպիսիք հայտնի չեն): Կարելի է եզրակացնել, որ Արարատի պատկերը զինանշանի վրա հենց հանդիսացել է արքայական իշխանության մենաշնորհը, որը ներկայացնում էր ամբողջ երկիրը և ոչ թե այս կամ այն երկրամասը կամ նրա տիրակալին: Դրանով միաժամանակ ընդգծվում էր հայ ժողովրդի սուրբ լեռան համազգային պատկանելությունը:

Ռաֆայել ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ
Պատմական գիտությունների դոկտոր

Լուսանկար № 1:

Արվեստագիտության բեղուն վետերանը

81-ամյա հասակում իր մահկանացուն կնքեց ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի վետերան Մինաս Սարգսի Սարգսյանը, որի կյանքի 60 տարին անմնացորդ նվիրված էր հայ կերպարվեստի պատմության ուսումնասիրությանը: Նա ծնվել է 1914-ի ապրիլի 4-ին, Վանի մերձակա Շահրաղ գյուղում: Հայրը մեկնել էր պանդխտության: 1915-ի Մեծ եղեռնի առաջին օրերին մայրը՝ Հայկանուշը, իր միամյա որդու և եռամյա դստրիկի հետ Վանից գաղթում է էջմիածին, այնուհետև՝ Երևան: 1934—39 թթ. Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետում Մինաս Սարգսյանն ունկնդրել է հայագիտության հսկաներ Գր. Ղափանցյանին, Հր. Աճառյանին, Ս. Տեր-Ավետիսյանին, Գ. Լևոնյանին. կերպարվեստի սերը նրա մեջ արմատացել է Մարտիրոս Սարյանի որդու՝ Սարիկի և Սարյանների ընտանիքի հետ շփումների շնորհիվ:

1940 թ. սկսած, Սարգսյանը հրապարակել է շուրջ 15 գիրք և գրքույկ և 100-ից ավելի հոդվածներ՝ նվիրված հայ, ռուս և արևմտաեվրոպական կերպարվեստի պատմության հարցերին: Մ. Սարգսյանի վաստակը գնահատվել է մի շարք դիպլոմներով ու պատվոգրերով. «Հովհաննես Այվազովսկի» գրքույկի (1967) և համանուն մենագրության (1976) համար նա ստացել է համամիութենական «Գիտելիք» ընկերության խրախուսական և ԽՍՀՄ կերպարվեստագետների միության վարչության ու տեսականքննադատական մասնաճյուղի դիպլոմները, «Այվազովսկի— փաստաթղթեր և նյութեր» ժողովածուի (1967) կազմման և ծանոթագրման համար՝ ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդին առընթեր գլխավոր արխիվային վարչության պատվոգիրը և այլն:

1953-ին լույս տեսած «Հայկական և ռուսական կերպարվեստի կապերը 19—20-րդ դարերում» մենագրությունը բարձր են գնահատել Մարտիրոս Սարյանը և քանդակագործ Սուրեն Ստեփանյանը: 1954 թ. Ֆրանսիայում «Հայ միտք» հանդեսը նշել է նոր, մինչ այդ անծանոթ նյութի օգտագործումը մենագրության մեջ: Նույնպիսի գնահատության են արժանացել «Անդրեաս Տեր-Մարուքյան» (1960), «Սովետական Հայաստանի գրաֆիկան» (1961) և այլ մենագրություններ: Մինաս Սարգսյանը հայ արվեստի պատմությանն է վերադարձրել հայ քանդակագործ Միքայել Միքայելյանի ստեղծագործությունները, բացահայտել Պետերբուրգի Գեղարվեստի ակադեմիայի դերը 19-րդ դարի հայ նկարիչների պատրաստման գործում:

Մեծ են նրա ծառայությունները նաև հայ մամուլի գեղարվեստական ձևավորման ուսումնասիրության մարզում, որի և հայ նոտային գրքի ձևավորման արվեստի մասին մենագրությունները չհասցրեց հրապարակել:

Մինաս Սարգսյանը հայ նոր և նորագույն արվեստը դիտում և գնահատում էր քննադատական ռեալիզմի դիրքերից. այդ դիրքերից էլ նրա ողջ գիտական գործունեության մեջ հառնում է հայ նոր արվեստի տարեգրությունը:

ՎԻԳԵՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԱԶԳԱՆՎԵՐ ՆԿԱՐԻՉԸ

Հրաչյա Ռուխկյանը այս տարի պիտի նշեր իր ծննդյան 80-ամյակը: Սակայն կյանքից հեռացած արվեստագետների հոբելյանները խտանում են իրենց ստեղծագործությունների ջերմությամբ, անմիջականությամբ ու ապրող տպավորությամբ: Այս ամենից զատ, կարևոր է նաև անհատականությունը, խառնվածքը: Հրաչյան գիտական շաղախից քամեց իր ներկայանակը. դիմագիծը որսաց իր մարդամոտ բնավորությամբ, ընկերանալով, հավատարիմ մնալով մշակույթի ավանդույթներին ու մշակույթի հիրավի նվիրյալներին՝ մեծերին: Նկարչին հաճախ էի հանդիպում մեր ազգային ակադեմիայի նստաշրջաններում, մեր հասարակագետների ընկերակցությամբ, որպես մասնակիցն այն բոլոր հոգսերի ու ծրագրերի, որոնք հատուկ էին ակադեմիական մթնոլորտին:

Իսկ առաջին տպավորությունս նկարչի արվեստից իմ վաղ մանկության հուշերում է, երբ ողջ ընտանիքով ու նաև հարևանությամբ հպարտություն ապրեցինք անմահ Սայաթ-Նովայի նրա վերծանած, կերտած ու իմաստավորած և կարևորը՝ շատ հարազատ կերպարով: Այո, Սայաթ-Նովան Հրաչյա Ռուխկյանի դժվար ու նվիրական բարի ճանապարհի բարի հայտնությունն է, որին նա վերաբերվեց շատ մեծ կրքոտությամբ ու լայն, նվազներով լի հոգու կերտվածքով ու նույնքան մեծ պատասխանատվությամբ:

Իսկ կյանքի խռովահույզ տարիներին չարի վերջն ու բարու հաղթանակը նա իմաստավորեց իր ընկալությամբ Արցախում, երբ քչերն էին խոսում Արցախի մասին:

Նկարիչը գյումրեցու տաքարյուն խանդավառությամբ հիացավ ու գովերգեց Արցախը, նրա չնն բնությունը, իմաստուն ծառն ու գրավիչ ծաղկեփունջը, անկրկնելի ծաղիկներով, հատ-հատ, գույն-գույն ներդաշնակված այս ուրույն բույլերը:

Սակայն իսկական և երևակայական պատկերների զուգորդումը խտացավ նկարչի դիմանկարների շարքում՝ «Հույլ հաննարաց» թեմայով: Հայրենասիրական շնչով, պատմափիլիսոփայական հենքով այս շարքը նկարչի երկար տարիների վաստակի ամփոփումն է՝ Խաչատուր Աբովյան, Պետրոս Ադամյան, Միքայել Նալբանդյան, Կոմիտաս, Եղիշե Չարենց, Հովհաննես Շիրազ, Պարույր Սևակ...

Փաստորեն, շարքը ընդգրկում է մշակույթի մեծերի, որոնց դիմանկարները հայտնի են, ինչպես թվարկած անունները: Միաժամանակ նա վերակենդանացնում է դեմքեր, ովքեր հայտնի են միայն իրենց վաստակով, և այդ դիմանկարները հառնում են նկարչի երևակայությունից... Մովսես Խորենացի, Անանիա Շիրակացի, Դավիթ Անհաղթ, Մխիթար Հերացի, Այվազովսկի... Երեկվա ու այսօրվա միահյուսում, անխզելի կապ:

Հրաչյա Ռուխկյանն իր յուրաքանչյուր աշխատանքի, ծաղկեփնջի, դարավոր ծառի, եկեղեցու ու գավի հետ անբաժան զրույցներ է պրպտել, ծըպիտով ու խորաթափանց, իրեն հատուկ բառերով պատմել հարազատներին, մտերիմներին: Եվ այդ զրույցները շարունակվում են՝ նրա ստեղծագործական վաստակից ու բարի, անքեն, գրավիչ անհատականությունից անբաժան:

Կարինե ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

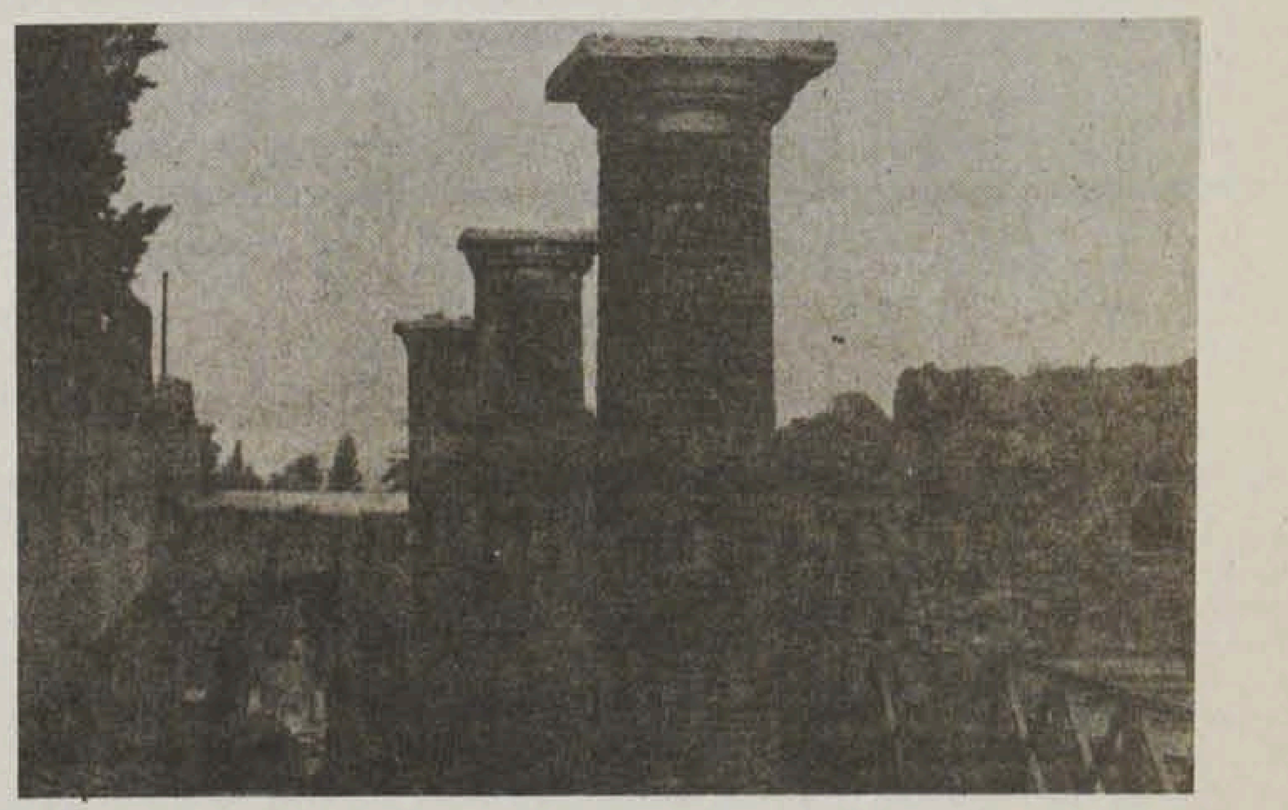

Մեր թվարկության 1-ին դարում (79 թվական), Վեզուվ հրաբխի ժայթքումից հետո հիմնովին կործանվեց Իտալիայի գեղեցիկ և ծաղկուն քաղաքներից մեկը՝ Պոմպեյը:

Մեռյալ քաղաքի պեղումներն սկսվել են 1748 թվականից: Այսօր զբոսաշրջիկների առջև հառնում են լավայից և մոխիրներից մաքրված հին աշխարհի երբեմնի պերճ ու շքեղ քաղաքի ճարտարապետական անզուգական կոթողները:

Լուսանկարներում — Անտիկ քաղաքի ավերակները:

«НПАТАК»—
ГАЗЕТА НАЦИОНАЛЬНОЙ
АКАДЕМИИ НАУК РА

"NPATAK"
NEWSPAPER OF THE NATIONAL
ACADEMY OF SCIENCES
REPUBLIC OF ARMENIA

Ցեօրեն՝ Լավրենտի ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ   Գլխ. խմբ. տեղակալ՝ Ա. ՏԵՐ-ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ. Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյան 24 բ, հեռախոս՝ 22-44-26: Թերթը տպագրվել է ՀՀ կառավարության «Պարբերական» հրատարակչությունում: Հասցեն՝ Արշակունյաց 2: Դասիչ՝ 69288, Գրանցման վկայական 885: Ստորագրված է տպագրության 30.08.1995 թ.: